

Reïncarnatie

Jan Willem Nienhuys

Reïncarnatie

door J.W. Nienhuys

Utrecht: Stichting Skepsis

Een uitgave in de serie Skeptische Notities

(ISSN 0925-0883; 1 / ISBN 90-73517-03-6)

Digitale herdruk, mei 2012

www.skepsis.nl/sn1.html

© 1989 SKEPSIS

Niets in deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband, elektronisch of op welke andere wijze ook en evenmin in een retrieval system worden opgeslagen zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorwoord bij de digitale versie

Deze Skeptische Notitie was het resultaat van mijn studies die voortvloeiden uit het lidmaatschap van een werkgroep over dit onderwerp. Het was het eerste onderzoek op het terrein van Skepsis waarover ik publiceerde. Sinds 1989 is er veel meer op dit gebied beschikbaar gekomen. Zo heeft bijvoorbeeld Paul Edwards een boek geschreven, heeft Ian Stevenson nog meer boeken gepubliceerd, heb ik zelf oorspronkelijke bronnen betreffende Shanti Devi gevonden en is de Australische tv-documentaire uit 1986 in het tijdschrift *Skepter* ontmaskerd door Rob Nanninga.

Sommige dingen zou ik nu niet meer zo vertellen, met name over Atlantis, hypnose, meervoudige persoonlijkheden en bijna-doodervaringen. Ik heb ervan afgezien het geheel helemaal te herschrijven. De conclusies zijn onveranderd: het religieuze geloof in reïncarnatie zit vol tegenstrijdigheden en berust op wensdenken, en de zogenaamde bewijzen voor de realiteit van 'herinneringen' aan vorige levens rammelen aan alle kanten.

Voor deze websiteversie heb ik vrijwel alleen de spelling aangepast en wat tikfouten verbeterd. En dit voorwoord toegevoegd. De lijst van trefwoorden lijkt me overbodig geworden, want met de elektronische zoekfunctie kan men net zo vlug iets vinden.

Jan Willem Nienhuys
1 mei 2012

Voorwoord

Dooft de menselijke geest uit bij de dood, als een kaars? Ontwijkt ze het lichaam, zoals ook de laatste adem het lichaam ontwijkt? Kan in dat laatste geval de geest nog iets meemaken van wat er onder de levenden omgaat?

Veel mensen geloven dat laatste, en menen zelfs dat ze na korter of langer tijd opnieuw geboren zullen worden of dat ze al eens eerder geleefd hebben. Dat heet wedergeboorte of reïncarnatie.

Of je wedergeboorte moet zien als straf of als beloning of als een tweede kans, daar verschillen de opvattingen over. Ook over de vraag of je je iets kunt herinneren van zo'n vorig bestaan verschillen de meningen.

In deze brochure wil ik bespreken wat de argumenten en bewijzen zijn voor reïncarnatie, en ik wil ook proberen die op hun waarde te schatten. Daarbij zal ik vooral ingaan op controleerbaar feitenmateriaal en argumenten waarover te redeneren valt, en ik wil proberen die van geloofsovertuigingen te scheiden.

Bij de samenstelling van deze brochure heb ik veel steun en hulp van anderen gehad, met name morele steun van de werkgroep Reïncarnatie van Skepsis en hulp op het gebied van literatuur van Gerd Hövelmann.

Tot slot iets over de verwijzingen. Veel in deze brochure heb ik aan literatuur ontleend. Waar mogelijk heb ik ook aangegeven waar ik het vandaan heb. Zoiets als [Ducasse, 1961, p.210 e.v.] betekent: zie ook het geschrift van Ducasse uit 1961, pagina 210 en verder. Door middel van jaartallen zoals 1988a, 1988b worden verschillende publicaties van eenzelfde auteur uit hetzelfde jaar onderscheiden. Bij tijdschriftartikelen is de pagina-aanduiding weggelaten. In de literaturopgave aan het eind zijn meer details te vinden over de aangehaalde werken.

J.W. Nienhuys
27 oktober 1989

Inhoud

Hoofdstuk 1. Geloofsvormen	9
1.1 Hindoes	
1.2 Boeddhisten	
1.3 Theosofie en Antroposofie	
1.4 Populaire opvattingen	
1.5 Cijfers	
Hoofdstuk 2. Bewijzen en argumenten	16
2.1 Bewijzen	
2.2 Argumenten	
Hoofdstuk 3. Hypnose en trance	19
3.1 Regressie	
3.2 Romans en fantasie	
3.3 Jane Evans	
3.4 Heksenproces	
3.5 Oudegyptisch	
3.6 Naturalistische zienswijze	
3.7 Genezing	
3.8 Psychotherapie	
3.9 Meervoudige persoonlijkheden	
Hoofdstuk 4. Kinderverhalen	38
4.1 De kinderen van Stevenson	
4.2 De Tlingit	
4.3 Kleine potjes	
4.4 Gespreksflarden	
4.5 Het geval van Rakesh Gaur: wat zei de chauffeur?	
4.6 Lichtgelovigheid als methode van onderzoek	
4.7 De kritiek van Chari	

Inhoud

Hoofdstuk 5. Vreemde talen	56
Hoofdstuk 6. Argumentaties	60
6.1 Reïncarnatie en rekenen	
6.2 Baby's zijn geen oude mensjes	
6.3 Het breinargument	
Hoofdstuk 7. Zijlijnen	67
7.1 Het déjà-vugevoel	
7.2 Stervenservaringen	
7.3 Erfelijkheid	
7.4 Tv	
Hoofdstuk 8. Morele zaken	75
8.1 Het morele argument	
8.2 Toch reïncarnatie?	
Hoofdstuk 9. Samenvatting	79
Noten	80
Selectie uit geraadpleegde literatuur	85

De Dalai Lama met de reïncarnatie van Gyudmey Khensur Dorje Tashi, die tien jaar eerder overleed.

1. Geloofsvormen

In dit hoofdstuk komen enige oosterse en westerse opvattingen over reïncarnatie aan de orde. Deze verschillen onderling nogal, iets dat nogal eens uit het oog wordt verloren. [1]

In dit hoofdstuk komen christelijke vormen van reïncarnatiegeloof niet aan bod. De reden is dat het christelijke reïncarnatiegeloof een tamelijk verborgen bestaan heeft geleid. Weliswaar geloofden bijvoorbeeld de katharen in reïncarnatie, maar na hen waren er geen grote of openlijke christelijke stromingen die het geloof in reïncarnatie voorstonden. In wat volgt probeer ik een indruk te geven van het reïncarnatiegeloof bij hindoes en boeddhisten. Het is moeilijk om aan de grote verscheidenheid van opvattingen binnen die godsdiensten recht te doen. Onder oosterse geleerden is uitvoerig over reïncarnatie gedebatteerd, echter vaak op een manier die voor ons moeilijk te volgen is. Bijvoorbeeld rituele, kosmologische en morele kwesties werden als onscheidbaar gezien. Hoewel de voorstelling van de godsdienstige belevingswereld van hindoes en boeddhisten misschien wat te rechtlijnig is, wordt wel duidelijk wat het verschil is met de westerse opvattingen.

1.1 Hindoes

Al in 700 v.C. geloofden de bewoners van India dat men na de dood in het dodenrijk kwam en dat het daar prettig was. Je moest dan wel tijdens je leven bepaalde rituele handelingen verrichten, bijvoorbeeld offers brengen. Als je dat deed, zou bij de crematie al het goede in de mens opstijgen met de rook en het aardse en slechte zou als as achterblijven. [2]

Deze overtuiging veranderde geleidelijk aan. In de Brihadaranyaka Upanishad staat een stukje waaruit je kunt opmaken dat

sommigen, die een bepaalde kennis bezaten en daarover nadachten, na de dood naar de wereld van de oppergod Brahman gingen en niet meer terugkeerden. Anderen, die alleen maar offers brachten en vastten en liefdadigheid bedreven (maar die die geheime kennis niet hadden), werden uiteindelijk als mens herboren. Onwetenden werden ook herboren, maar in de gedaante van stekende insecten, waarvan er behoorlijk wat geweest moeten zijn. [3]

We zien hier de oervorm van vele delen van het hindoegehoof. Reïncarnatie is een soort straf, het is een gevolg van daden in het vorige leven. Toch kan men ontsnappen aan de samsara, de bijna eindeloze kringloop van sterven en weer geboren worden.

Een meer uitgewerkte vorm van dit geloof leert dat de goede en slechte daden van de mens gevolgen hebben voor hemzelf, op de korte en ook op de lange duur. Slechte daden verstoren de kosmische en maatschappelijke harmonie, de dharma. Slechte daden komen voort uit verlangen en egoïsme. Door begeerte en hebzucht zijn we verblind en niet in staat te begrijpen dat de wereld een illusie is, een dans van de godheid. Daarom zal de kern van de mens, uit verknochtheid aan het aardse bestaan na de dood weer terug willen keren naar de aarde. Maar daardoor komt het karma, het gevolg van daden uit het verleden, weer tot rijping.

Uit deze samsara kan men ontsnappen door het karma onwerkzaam te maken. Daar zijn twee wegen voor. Men kan zich totaal aan God onderwerpen en om genade smeken. Door de genade van God kan nog niet tot rijping gekomen karma onwerkzaam gemaakt worden. In deze beeldspraak wordt het karma vergeleken met graan, en de genade van God met hitte die het graan roostert, waardoor het zijn kiemkracht verliest.

De tweede weg is dat men zichzelf doorgrondt. Je moet dan tot het inzicht komen dat de wereld een illusie is. Op die manier kun je volkomen onthecht worden. In zo'n toestand van volkomen onthechting zullen daden geen nieuw karma opwekken. Pas dan wordt men bevrijd uit de cyclus van reïncarnatie. Deze bevrijding heet moksha.

1.2 Boeddhisme

Het boeddhisme gaat een stapje verder. [4] Volgens het boeddhisme is een persoon slechts een samenraapsel van lichaam, zintuigen, voorstellingen, verlangens en herinneringen. Sommige mensen denken dat die vijf samen één geheel vormen, een atman, een ik, maar dat is een illusie. Volgens het hindoeïsme is de wereld een illusie, en volgens het boeddhisme is het ik-idee dat evenzeer. Er is dan ook wel karma, maar dat is niet aan een persoon gebonden. Rituele handelingen of goddelijk ingrijpen hebben volgens het boeddhisme geen invloed op het karma. Boeddha omschreef *persoonlijke* reïncarnatie als het gekkengeloof.

Een verdere ontwikkeling toont het mahayana-boeddhisme. In deze vorm van boeddhisme is de persoonlijke verlossing, het bereiken van het nirvana (de boeddhistische term voor karmaloze bevrijde toestand) dan niet meer het hoogste doel. De Lotus-soetra verkondigt trouwens: 'Al wie Boeddha in geloof aanroept, man, vrouw of kind, zal verlost worden.' Het hoogste doel is de bevrijding van alle andere mensen, en daartoe moet men afzien van persoonlijk opgaan in het nirvana.

1.3 Theosofie en antroposofie

H.P. Blavatsky

De Theosophical Society werd in 1875 opgericht door Helena Petrovna Blavatsky, geboren Hahn. Deze beweging had een grote invloed op toenmalige en moderne occulte stromingen, als ook op de kunst (o.a. Mondriaan). Zij heeft een heel eigen visie op reïncarnatie [5] (zelfs het woord reïncarnatie werd door deze beweging een gangbare term).

Volgens de theosofen zul-

len mensen altijd als mensen worden wedergeboren. Onder welke omstandigheden, hangt af van hun karma. De ijzeren wet van de karma wordt uitgevoerd door de Heren van Karma. Een belangrijk kenmerk van de theosofische gedachte is het geloof aan het occulte. Dat betekent: geloof aan een onzichtbare werkelijkheid, die niettemin bij de natuur behoort, en die aan bepaalde wetmatigheden gehoorzaamt. In discussies met tegenstanders hebben theosofische auteurs geprobeerd morele argumenten voor hun geloof te geven. Hier volgen een paar van die argumenten en zienswijzen.

1. Het zou onrechtvaardig zijn als onrecht ongestraft bleef.
2. Reïncarnatie verklaart waarom de een het moeilijk heeft in het leven en de ander niet.
3. Iedereen moet alles eens hebben meegemaakt, en één enkel leven is daar te kort voor.
4. Eeuwige straffen voor zonden in een eindig leven begaan zijn onredelijk, het is redelijker dat een zondaar een nieuwe kans krijgt na een eindige straf.
5. Reïncarnatie moet al het slechte uitbannen, en stopt dan ook als dat gebeurd is.

Bij argument 1 kunnen we nog opmerken dat de filosoof Immanuel Kant precies ditzelfde argument hanteerde als godsbewijs. Een van de gedachten van de theosofie was dat reïncarnatie ook op nationaal niveau werkte. Lagere en slechte rassen zouden daarom moeten lijden en uiteindelijk verdwijnen en op hoger niveau gelouterd terugkomen. Belangrijk leerpunt van de theosofie was het opsplitsen van het wortelras der Atlantiërs in zeven subrassen, waar alle menselijke rassen van afstammen. [6] Op die manier poogde de theosofie op het spirituele vlak een tegenhanger te zijn voor de materialistische evolutieleer, terwijl ze zich ook afzette tegen traditionele christelijke opvattingen.

Toen in 1911 de toenmalige leidster, Annie Besant, het idee lanceerde dat een zekere Krishnamurti (geb. 1897) de reïncarnatie van Jezus Christus was, ging dit velen te ver. In Duitsland ontstond toen

de antroposofie. Ook de antroposofie heeft reïncarnatie als hoeksteen van haar levensbeschouwing. Basisgedachte van de antroposofie is namelijk dat de mensen geschapen zijn om vrij, zelfbewust en autonoom te worden en zo in vrijheid hun goddelijke oorsprong terug te vinden. [7]

Wie om zich heen kijkt, ziet wel dat het de meeste mensen niet lukt om zo vrij te worden in één leven. Datgene wat we met 'ik' aanduiden is een wezenskern die in vele opvolgende levens kan toegroeien naar genoemde vrijheid.

In deze visie is karma tegelijk een extract uit het vorige leven en een ontwerp voor een volgend leven. Herbeleving van vorige levens onder hypnose spreekt antroposofen niet aan. Het eigen zelfbewuste autonome ik is tijdens hypnose min of meer uitgeschakeld, en de antroposoof heeft dan ook geen boodschap aan wat de patiënt dan te berde brengt.

1.4 Populaire opvattingen

Er is een groot verschil tussen de westerse en oosterse opvattingen. Hindoes en boeddhisten zien reïncarnatie als iets negatiefs waar je aan moet ontsnappen. Theosofie en antroposofie zien reïncarnatie juist als iets positiefs, als een mogelijkheid tot ontwikkeling. Iets van ontwikkeling zit wel in de hindoeopvatting: de ontsnapping gebeurt in stadia, pas wie in de kaste van de brahmanen geboren wordt, maakt kans op uiteindelijke bevrijding.

Groter verschil dan tussen boeddhisten en antroposofen over wat 'ik' is, kun je je moeilijk voorstellen. Zowel in de westerse als in de oosterse opvatting dient reïncarnatie ergens toe en maakt deel uit van een verlossingsschema. Eén voorbehoud moeten we hier maken. De bovengenoemde opvattingen zijn afgeleid uit geschriften van mensen die diep hebben nagedacht over de plaats van de mens in de wereld. Die opvattingen hoeven niet hetzelfde te zijn als wat de gewone mensen denken. Onder christenen is er ook een groot verschil tussen het beste wat theologen uitdenken en de alledaagse belevingswereld van de gewone gelovige. Er is geen reden om te veronderstellen dat het onder hindoes en boed-

dhisten anders gesteld is. Bijvoorbeeld, onder boeddhisten is er een (bij)geloof dat bij wedergeboorte alleen iemands laatste gedachte behouden blijft. [8] In India schijnen veel mensen te geloven dat een gewelddadige dood leidt tot snellere reïncarnatie, maar ‘officiële’ bevestiging van die opvatting is moeilijk te vinden. [9]

Het populaire geloof aan reïncarnatie in het Westen heeft vier kenmerken die ontbreken in de bovengeschetste levensbeschouwelijke systemen. [10]

1. Reïncarnatie dient geen uiteindelijk doel, zelfs niet als van groei sprake is.
2. Karma betekent alleen maar zoiets als de draad van een vorig bestaan weer oppakken.
3. Herinneringen aan vorige levens spelen een belangrijke rol.
4. Het reïncarnatiegeloof is vaak vermengd met spiritisme, astrologie en andere modieuze nieuwtijdsopvattingen.

1.5 Cijfers

Er zijn in de westerse wereld veel bekende personen geweest die in reïncarnatie geloofden, van Pythagoras tot generaal Patton. Heden ten dage geloven veel westerse mensen, christenen en niet-christenen, in wedergeboorte. De percentages variëren van 10% (Nederlandse katholieken en protestanten in 1969 [11]) tot 28% (Amerikaanse tieners, recent).

Percentages boven de 25 werden in 1979 al genoemd voor alle Britten, en ook voor rooms-katholieken in het Verenigd Koninkrijk. In 1980 werd bij Britse vrouwen en jeugdigen tot 35 jaar bijna 40% vastgesteld [12] (de helft overigens van het geloof aan voorspellende dromen). Een Nederlands onderzoek (NSS, 1985) wees uit dat ruim 20% van de Nederlanders denkt zeker of misschien na de dood te zullen terugkeren in een ander lichaam; hetzelfde percentage wordt genoemd voor de overtuiging dat er mensen bestaan die over een vorig leven kunnen vertellen. Dit soort overtuiging vindt men in grotere mate bij jongeren, bewoners van de randstad, hoger opgeleiden, en ook bij mensen die volgens ei-

gen zeggen godsdienstig zijn, maar die zich niet tot een kerkgenootschap rekenen.

In de bibliotheken kunnen we ook aanwijzingen vinden voor de grote belangstelling waarin dit onderwerp zich mag verheugen. In de openbare bibliotheek van Eindhoven is de overgrote meerderheid (driekwart) van de ruim dertig boeken over dit meestal uitgeleend.

2. Bewijzen en argumenten

2.1 Bewijzen

Volgens het moderne reïncarnatiegeloof is reïncarnatie een natuurlijk gebeuren (waar geen Opperwezen aan te pas komt) dat min of meer wetenschappelijk bewezen is. Regressietherapie wordt als zo'n wetenschappelijk bewijs opgevat. Daarbij worden mensen onder hypnose gebracht, en teruggebracht naar een vroeger tijdstip in hun eigen leven of nog eerder. Onder kundige begeleiding kunnen herinneringen aan een vroeger leven een steun blijken bij geestelijke moeilijkheden, en zelfs bij lichamelijke klachten van geestelijke oorsprong. Een ander type wetenschappelijk bewijs betreft spontane herinneringen aan gebeurtenissen uit een vorig leven; men zegt dat die in een aantal gevallen goed kloppen. Wonderlijke gelijkenissen tussen overledenen en sindsdien geborenen kunnen voor sommigen heel overtuigend zijn. In Turkije gelooft men bijvoorbeeld dat iemand die een gewelddadige dood sterft, terugkomt met moedervlekken op de plaats van dodelijke wonden. [13] Er zijn ook wel bewijzen voor dit geloof gemeld. Er is een tijd geweest dat mededelingen van geesten via mediums als bewijs werden aanvaard. Maar gezien het vele bedrog dat bij mediums voorkwam en ook de vaak onbenullige mededelingen van geesten, wordt dit type bewijs niet zo makkelijk meer aanvaard. In literatuur waarin reïncarnatie wordt verdedigd, zul je er in elk geval weinig over vinden.

2.2 Argumenten

Reïncarnatie zou een aantal raadsels kunnen verklaren: bijvoorbeeld het bestaan van wonderkinderen, of de verbazingwekkende snelheid waarmee kinderen van alles en nog wat kunnen leren. Voor sommigen geeft reïncarnatie de menselijke ziel een waar-

De jonge kunstenaar Marla Olmstead.

dige oorsprong. Volgens bepaalde christelijke opvattingen voorziet God elke bevruchte menselijke eicel van een onsterfelijke ziel, ook als de bevruchting het gevolg is van verwerpelijk gedrag (verkrachting, incest, enz.). Dit stuut sommige mensen die in een onsterfelijke ziel willen geloven tegen de borst. Het komt die mensen redelijker voor dat een ziel op zoek naar een foetus weinig weet heeft van de voorgeschiedenis van die foetus, hoogstens gevoelig is voor de mogelijkheden ervan. Zo komt de waardigheid van God of de ziel niet in het gedrang. [14]

De Amerikaanse psychiater Ian Stevenson (1977) werkt het kinderargument nog verder uit. Voor hem verklaart reïncarnatie zeer veel, namelijk alle kenmerken van kinderen die niet bij de ouders zijn terug te vinden, of waarvoor de ouders geen verklaring weten op grond van wat het kind heeft meegemaakt. Dat zijn: angsten of voorliefdes of speciale belangstelling of vaardigheden. Kinderen die met grote energie een andere weg in het leven inslaan dan hun ouders zich gedacht hadden: het kan allemaal met

reïncarnatie verklaard worden, zelfs het verschijnsel dat zwangere vrouwen vaak een merkwaardige trek hebben zou volgens Stevenson verklaard kunnen worden door de invloed van de zojuist geïncarneerde persoonlijkheid van de foetus. Stevenson past dit verklaringsschema toe op de gevallen die hij is tegengekomen, maar ook op een aantal bekende genieën van vroeger, zoals de componist Händel en Florence Nightingale.

We zullen zien dat de bewijskracht van genoemde verschijnselen te wensen over laat. Onafhankelijk daarvan zijn er ook zaken die tegen reïncarnatie pleiten. We noemen er een paar (in stijgende volgorde van belangrijkheid):

1. Het bevolkingsargument: waar komen de extra zielen vandaan bij bevolkingstoename?
2. Het argument van Tertullianus: waarom zijn baby's niet als oude mensen? Oude mensen zijn wijs en ervaren, maar niet vlug met leren. Speciaal een nieuwe taal leren op je oude dag valt niet mee, terwijl kleine kinderen dat juist spelenderwijs doen. Kinderen moeten ook ontzettend veel leren, want ze missen ervaring.
3. Het breinargument (het argument van Lucretius): alles wat we weten zit in ons hoofd. Hoe kunnen de herinneringen van een stervende terecht komen in het onvolgroeide zenuwstelsel van een ongeboren kind, speciaal als de overledene zelf ook al veel vergeten was?

3 Hypnose en trance

3.1 Regressie

Al in de vorige eeuw (1887) hypnotiseerde Albert de Rochas mensen, en verkreeg zo verslagen van vorige levens. [15] Zijn eerste geval was dat van de achttienjarige Josephine, die zich onder hypnose meer dan zes vorige levens herinnerde, het vroegste als mens-aap. [16] De Rochas rapporteerde ook gevallen van 'regressie' naar de toekomst; deze bleken fantasie te zijn. Sommige van de gerapporteerde levens bleken ontleend aan romans. Eenvoudige Fransen waren in hun vorige levens ook Fransen.

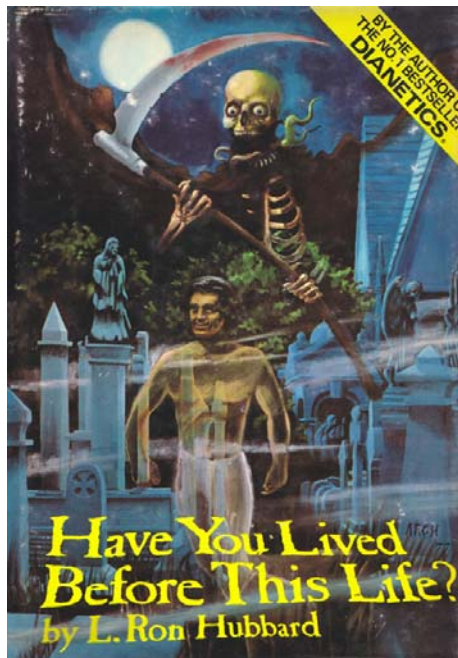
Edgar Cayce (1877-1945) uit Kentucky in de VS was een vrome bijbelvaste christen; hij was jarenlang leraar aan de zondagsschool. In trances gaf hij raad voor allerhande kwalen. Hij schreef dan medicijnen (soms hele vreemde) en behandelingen voor. Vanaf 1923 behandelde hij ook psychische klachten met behulp van vorige levens. In trance vertelde hij hoe iemands vorige leven eruit gezien had; dat werd een *life reading* genoemd. Buiten deze trances herinnerde hij zich niets van wat hij gezegd had. Hij wordt daarom wel de slapende profeet genoemd. Cayce was in zijn tijd heel bekend, van zijn biografie werden er een miljoen verkocht.

De onlangs overleden L. Ron Hubbard schreef in 1950

Edgar Cayce

dat door regressie nare ervaringen konden worden opgespoord die mensen al in de baarmoeder hadden ondergaan. Hij had ook een methode bedacht (dianetics) waarmee je van de gevolgen van die nare ervaringen af kon komen. Het idee lijkt wat op de gedachte achter de freudiaanse psychoanalyse. Hubbards leer wordt nog steeds gepropageerd door de Kerk van de Scientologie. Mogelijk heeft deze leer de regressiegedachte populair gemaakt. [17]

Het bekendste vorige bestaan was dat van mevrouw Virginia Tighe uit Chicago. Gehypnotiseerd door Morey Bernstein in 1952, bleek ze zich een bestaan te herinneren als Bridey Murphy, een Iers meisje in het begin van de 19e eeuw. Moreys boek over haar herinneringen, *The Search for Bridey Murphy* (1956), werd een bestseller. Omstreeks diezelfde tijd verzamelde de Britse psychotherapeut Arnall Bloxham een aantal gedetailleerde vorige levens van patiënten. Andere vroege regressionisten waren John Björkhem en Alexander Cannon. Een aantal therapeuten gebruikt regressie naar vorige levens onder hypnose, bijvoorbeeld Joe Keeton in Engeland en Helen Wambach in Californië. Beiden hebben vele duizenden regressies uitgevoerd. Behalve onder hypnose blijken sommige mensen zich ook in trance of in dromen vorige levens te herinneren. Het bekendste geval is dat van 'Rosemary' (de schuilnaam van de onderwijzeres Ivy Beaumont), die zich in 1931 veel details herinnerde over haar leven als Vola. Als Vola meldde zij wat een Babylonische prinses aan het hof van Amenhotep III, ca. 1400 v.C., te zeggen had, en wel in

vloeiend Oudegyptisch. De Engelse psychiater Arthur Guirdham herinnert zich als kathaar geleefd te hebben en hij heeft vele patiënten herkend als reïncarnaties van medekatharen. LSD en soortgelijke middelen schijnen ook regressie-ervaringen op te kunnen oproepen.

3.2 Romans en fantasie

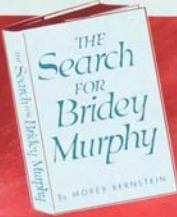
Betrekkelijk kort na de publicatie van Bernsteins boek over Bridey Murphy togen voor- en tegenstanders aan het werk. De uitkomst was dat de kranten een verhoogde oplage kregen, maar dat de lezer niets wijzer werd. De *Chicago American* vertelde bijvoorbeeld dat Virginia lange stukken tekst in het Iers uit haar hoofd geleerd zou hebben onder leiding van een lerares voordrachtskunst. De *Denver Post* vond die lerares. Virginia had als 12- of 13-jarig meisje les van haar gehad, maar die dame kon zich weinig meer herinneren van Virginia. Het stuk in Iers dialect dat Virginia uit haar hoofd geleerd zou hebben, had ze nog nooit eerder gezien. Het klapstuk van de onthullingen van de *Chicago American* was wel dat er jarenlang een mevrouw Bridie Corkell, geboren Murphy, pal tegenover Virginia had gewoond! Met andere woorden de bron voor Virginia's identiteit (Bridey Murphy uit Cork) in haar 'vorige leven' zou gevonden zijn, namelijk haar voormalige overbuurvrouw Bridie Murphy Corkell. Maar toen de *Denver Post* dit probeerde na te trekken, wilde die mevrouw niet aan de telefoon komen. Niemand wist of ze inderdaad Murphy van zichzelf heette, in elk geval was dat bij haar parochie niet bekend. Wat wél bleek, was dat ze de moeder was van de hoofdredacteur van de zondagseditie van het blad dat met deze onthulling gekomen was, de *Chicago American*! [18]

Martin Gardner heeft (1967) het geval Bridey Murphy uitvoerig besproken, maar hij neemt de berichtgeving van de *Chicago American* voor 100% waar aan. Andere sceptici hebben wat Martin Gardner schreef weer blindelings overgenomen.

Bridey Murphy's geval was zo interessant, omdat Virginia onder hypnose allerlei dingen over het leven in Ierland wist, die niet erg

**THE MOST
SENSATIONAL
BEST SELLER
OF 1956**

**NOW
A MOTION
PICTURE!**

THE Search FOR Bridey Murphy

VISTA VISION

Produced by Pat Duggan Directed by Noel Langley Screenplay by Noel Langley Based on the book by Morey Bernstein A Paramount Picture

bekend waren. Men kon zich niet voorstellen dat ze daar op toevallig mee kennis had gemaakt. Wat niemand zich 1956 realiseerde, was dat ongeveer 30 jaar voor Virginia geboren werd, ongeveer 3 miljoen mensen uit Chicago en omgeving een tentoonstelling bezocht hadden, waarin een Ierse dorp was nagebouwd, en waar tal van karakteristieke Ierse gebruiken waren gedemonstreerd. In Virginia's jeugd waren er genoeg mensen op de hoogte van het soort levendige details die ze zich uit haar bestaan als Bridey Murphy herinnerde. Maar uiteindelijk kon noch weerlegd, noch aangetoond worden dat Virginia had geput uit herinnering en fantasie. Achteraf kunnen we alleen maar betreuren dat Bernstein het Virginia niet gevraagd heeft. Op een vraag naar de herkomst van het verhaal kan de gehypnotiseerde namelijk vaak uitstekend antwoord geven.

Het voorbeeld van Miss C. dateert al van 1906. Onder hypnose waande zij zich terug in de tijd van Richard II, einde 14de eeuw. Miss C. herinnerde zich een stortvloed van details en namen uit de entourage van Maud, gravin van Salisbury. Alle details klopten. Na ijverig speuren en zelfs ondervragingen tijdens een spiritistische seance bleek de informatie afkomstig uit een roman van Emily Holt, getiteld *Countess Maud* (1892). Miss C. was totaal vergeten dat ze dit boek gelezen had, maar onder hypnose herinnerde ze zich weer hoe ze het als twaalfjarig meisje gelezen had.

Voor de *life readings* van genoemde Cayce is ook een bron aan te wijzen, maar niet zo precies. Cayce had een grote belangstelling voor het occulte en hij had enorm veel gelezen op dat gebied. [19] De kwaliteit van zijn reïncarnatieprofetieën was er dan ook naar. Vrijwel geen van die vorige levens kwam in aanmerking voor een verificatiepoging. De helft alleen al van die vorige levens zou zich in Atlantis hebben afgespeeld! (Naar alle waarschijnlijkheid was Atlantis Kreta. In ongeveer 1600 v.C. werd Kreta getroffen door een natuurramp, namelijk de uitbarsting van een vulkaan op Thera (Santorini). Die uitbarsting overdekte Kreta met een grote hoeveelheid vulkanische as, en moet ook een enorme vloedgolf veroorzakt hebben. De Griekse filosoof Plato vertelt hierover een verhaal

waarvan de strekking is dat een groot en machtig rijk door hoogmoed ten onder ging. Plato geeft echter de foute tijd en plaats, mogelijk door een vertaalfout. Daardoor leek het of het eiland 100 maal zo groot was, en alsof de ramp 10 maal zo lang geleden gebeurde. Sommige delen van zijn verhaal lijken op Kreta te slaan, andere delen op Thera. Jarenlang is vruchteloos gezocht naar de plek waar zo'n groot eiland of zelfs continent door de zee verzwolgen zou zijn.) Cayce was buiten zijn trances zeer oprecht, en zelfs geschokt door de inhoud van zijn *life readings*; de oorsprong van zijn trances werd daardoor geheimzinniger. Maar iets geheimzinnigs hoeft niet altijd waar te zijn.

In 1958 onderzocht E.S. Zolik systematisch van die vorige levens. Hij hypnotiseerde eerst zijn proefpersonen en liet ze over een vorig bestaan vertellen. Daarna kregen ze, nog steeds onder hypnose, de suggestie dat ze alles zouden vergeten van die sessie. Nadat de proefpersonen voor een tweede maal gehypnotiseerd werden ondervroeg hij ze nog eens. Zolik rapporteerde dat de reïncarnatieverhalen geconstrueerd waren uit gebeurtenissen in het eigen leven en verhalen uit boeken, toneelstukken, films en dergelijke.

3.3 Jane Evans

Een van de fraaiste voorbeelden van regressie van genoemde Arnall Bloxham was dat van Jane Evans. De journalist Jeffrey Iverson onderzocht haar voorgaande levens: onder meer hofdame van Catharina van Aragon, een Romeinse dame Livonia in Engeland ten tijde van de opstand van Carausius in de derde eeuw, een leven als Rebecca, een rijkse joodse vrouw in York die stierf in een massamoord in 1190 en een leven als Alison, kamermeisje van Jacques Coeur. Jacques Coeur was een rijke koopman en vertrouweling van de Franse koning Karel VII. Op de een of andere manier was hij betrokken bij de moord op Agnes Sorel, minnares van de Franse koning. Iverson vond dat de details van de herinneringen van Jane Evans buitengewoon goed klopten, en dat ze die onmogelijk allemaal had kunnen weten.

De Britse hypnotherapeut Arnall Bloxham.

De schrijver Melvin Harris besloot dat na te trekken. [20] Voor elk van drie van de genoemde levens vond hij een historische roman die goed aansloot bij alles wat Jane Evans zich herinnerde. [21] Een aardig trekje uit de herinnering van 'Alison' was dat ze niet wist dat Jacques Coeur getrouwd was en vijf kinderen had. Iets dat een kamermeisje dat wel alles van zijn intriges wist, toch niet had kunnen ontgaan. De romanschrijver Costain had vrouw en kinderen echter weggelaten, om het verhaal niet al te ingewikkeld te maken.

Voor 'Rebecca' vond hij geen roman, maar juist die herinnering wemelt van de fouten. Rebecca zegt bijvoorbeeld herhaaldelijk dat joden in haar tijd gele cirkels op hun kleding moesten dragen. In werkelijkheid werden die gele cirkels pas in 1215 ingevoerd (dus 25 jaar na de dood van 'Rebecca'), en dan nog op het vasteland van

Europa. In Engeland werden, eveneens later, twee evenwijdige witte strepen verplicht gesteld. Rebecca zegt dat ze in een getto woonde. Maar in York was er geen getto, de joden woonden er verspreid. Een speciale wijk voor joden bestond voor het eerst in Venetië, 300 jaar later (het woord getto is van Italiaanse oorsprong). Rebecca beweert dat ze het leven liet in een kelder onder een kerk. In een van de drie kerken die dit had kunnen zijn, is tijdens een verbouwing een ondergronds gewelf gevonden van onduidelijke maar na-middeleeuwse oorsprong. Voor een tv-documentaire over Jane Evans was dit een onweerlegbaar bewijs van de correctheid en authenticiteit van alles wat 'Rebecca' te melden had.

3.4 Heksenproces

Ook in andere gevallen maken details van het verhaal aannemelijk dat de bron een gelezen en weer vergeten boek is. Keeton [22] hypnotiseerde in 1977 een jonge vrouw die zich terugwaande op het ogenblik dat ze als Joan Waterhouse in de rechtszaal van Chelmsford stond op beschuldiging van hekserij. Buitengewoon geëmotioneerd vertelde ze hoe ze een gloeiende staaf had moeten vastpakken om haar onschuld te bewijzen. Namen van andere betrokkenen en andere details klopten perfect. Keeton kon dit na-gaan omdat hij een boek over heksenprocessen in de kast had staan, dat hij tijdens de regressiezitting kon raadplegen. Na deze ene hypnotische zitting wilde de vrouw niet meer gehypnotiseerd worden, zulke nare herinneringen hield ze er aan over. Toch is het aannemelijk dat haar

De hypnotherapeut Joe Keeton.

kennis uit een boek kwam, omdat ze als jaar voor de gebeurtenissen 1556 opgaf. Gedurende lange tijd stond in het enige gemakkelijk toegankelijke boek over 'haar' rechtszaak het jaartal fout vermeld (een onnozele drukfout), namelijk als 1556 in plaats van 1566. Deze fout is door een aantal andere schrijvers overgenomen. Joan sprak ouderwets Engels, van het soort dat wel in films wordt gebruikt om de sfeer te tekenen. Een deskundige kwam echter tot de slotsom dat Joans Engels helaas met geen mogelijkheid authentiek 16de-eeuws kon zijn.

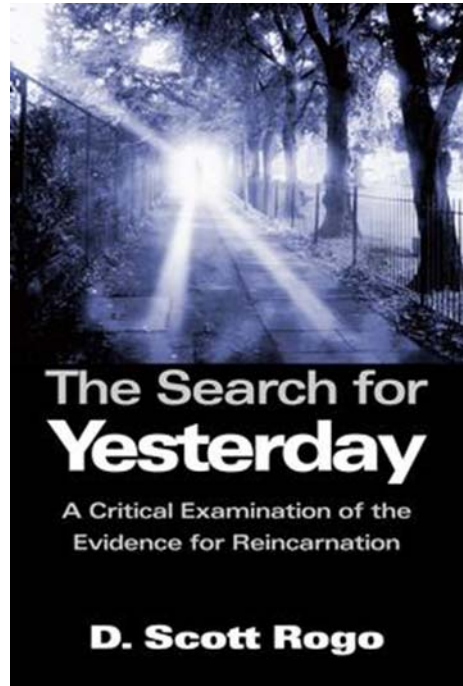
3.5 Oudegyptisch

Het vereist soms geduldig speurwerk om de bron van herinneringen te achterhalen, en vaak is er sprake van pure fantasie. Het geval van Rosemary wordt met graagte ten tonele gevoerd in werken over reïncarnatie, omdat een deskundige haar klanken als Oudegyptisch had geduid. De auteur Ian Wilson ontdekte echter [23] dat kort na het bekend worden van de openbaringen van Vola, een egyptoloog (een echte) het zogenaamde Oudegyptisch genadeeloos had afgekraakt. De deskundige bleek in academische kringen niet bekend te zijn, zijn interpretaties waren een mengmoes van Egyptische talen die net zoveel van elkaar verschillen als Latijn en Italiaans, en ze wemelden van de grammaticale fouten. De klinkers van het Oudegyptisch zijn onbekend, de deskundige had alleen naar de medeklinkers gekeken, en die met een woordenboek in de hand naar willekeur opgedeeld in woorden. De auteur D. Scott Rogo trekt in twijfel of je op die manier

Rosemary (Ivy Beaumont).

wel betekenisvolle zinnen kunt maken. [24] Zijn woorden: ‘This is, of course nonsense. It just wouldn’t work in actual practice.’ Laten we van deze woorden uitgaan, dat wil zeggen van de medeklinkers. Kun je daar een Nederlandse zin van maken? Hier is een poging: ‘De SS-waker zijn neus niest juist wel. Door ‘ne tover kan ik twee Lappen ruiken thuis.’ Iemand die geen Nederlands kent, merkt nauwelijks iets van de rare structuur, wél natuurlijk van het paranormale reukvermogen waar hier sprake van is. Merk op dat hier en

daar niet of nauwelijks hoorbare medeklinkers zijn tussengelast; maar dat is wat de pseudo-egyptoloog ook had gedaan. Met deze techniek krijg je vaak ietwat onwezenlijke, geforceerd aandoende teksten. Overigens legt Rogo op p.157 uit hoe een mondelinge mededeling onherkenbaar verandert als je deze fonetisch laat opschrijven door iemand die de taal niet kent. Zou dan Rosemary's Oudegyptisch (fonetisch opgeschreven door een Engelstalige) en gedecodeerd zonder de klinkers te gebruiken nog ergens naar lijken?

Het antwoord dat Rosemary gaf op de begroeting: ‘Heil zij U, prinses Nona’ luidde: ‘Beschermden zijn wij. Dit is vastgesteld inderdaad,’ uiteraard in het Oudegyptisch. Dit antwoord heeft iets van dat onwezenlijke, geforceerde.

3.6 Naturalistische zienswijze

Hypnose is een toestand waarin het bewustzijn anders werkt dan

normaal. Behalve dat we onder hypnose veel ontvankelijker voor suggesties zijn, kunnen in die toestand herinneringen opgeroepen worden die totaal vergeten leken. Met name kunnen dan zaken naar boven komen die we hebben gezien of gehoord zonder dat we er toen enige aandacht aan schonken. [25]

Het verschijnsel dat iemand zich iets herinnert, zonder zich van de bron van de herinnering bewust te zijn, is in de psychologie goed bekend. Er is ook een geleerde naam voor: cryptomnesie (letterlijk: verborgen herinnering). Er is geen hypnose voor nodig. Vele mensen hebben wel eens meegemaakt hoe bijvoorbeeld een wat oudere heer een smakelijke 'zelf-beleefde' anekdote vertelde, soms aan degene die hem eerder aan die heer verteld had.

P. Vroon beschreef eens tijdens een regressie naar de 18de eeuw een raar muziekinstrument. Jaren later zag hij het (een Grieks instrument) hangen bij kennissen waar hij heel lang niet meer geweest was. [26] De nauwkeurigheid van hypnotische herinneringen laat overigens wel te wensen over. [27] Dat is bij gewone herinneringen ook zo. Psychologen hebben daar allerlei proeven mee gedaan. Veel van onze indrukken worden veranderd, geschematiseerd en aangevuld door ons verstand. Dat gebeurt tijdens waarnemen, vastleggen in het geheugen en ook bij het herinneren. Elke schoolmeester kan ervan meepraten dat leerlingen dingen verkeerd onthouden, hoewel dat vaak zaken betreft die de leerlingen hebben gehoord terwijl ze zaten op te letten.

Hypnose stimuleert het geheugen, maar evenzeer de fantasie. Remmingen en zelfkritiek zijn verminderd onder hypnose, zodat men er licht toe komt fantasieën aan te zien voor herinneringen. Fantaseren tijdens hypnose vertoont overeenkomst met de werking van de geest onder andere bijzondere omstandigheden. Sommige schrijvers zeggen dat ze als het ware toekijken hoe hun romans zich ontvouwen. Al dromende hebben we allemaal het vermogen om fantasie en halfvergeten indrukken samen te breien tot een levendig geheel, waar we zelf in meespelen. De persoonlijkheidsveranderingen die tijdens hypnotische regressie optreden, vertonen ook gelijkenis met wat gebeurt bij mensen met een meer-

voudige persoonlijkheid.

Een bewijs dat iemand een vorige leven ook echt heeft meegemaakt ontstaat pas wanneer (A) de persoon onder hypnose verifieerbare feiten noemt en (B) de onderzoeker kan uitsluiten dat de persoon in kwestie die feiten op een natuurlijke manier te weten had kunnen komen. Zulke bewijzen ontbreken ten enen male. De paar grondige pogingen om zo'n bewijs te geven, leverden juist aannemelijke natuurlijke feitenbronnen op.

3.7 Genezing

De klanten van regressietherapeuten zitten met problemen van geestelijke aard, en de therapeuten willen hen genezen. Of de patiënt wel of niet echt gereïncarneerd is, doet er vaak niet toe. Hypnotiseurs die in reïncarnatie geloven, doen vaak weinig of geen moeite om vast te stellen of de vorige levens wel echt zijn. Dat is jammer, want hoe beter je begrijpt wat er aan de hand is tijdens hypnose, des te meer heb je eraan voor behandeling en genezing.

Jonathan Venn is kennelijk een uitzondering. [28] Een van zijn patiënten, een zekere Matthew uit Oklahoma, herleefde onder hypnose een bestaan als Jacques Trecault, een Franse oorlogsvlieger. In dat bestaan werd hij in augustus 1914, tijdens de slag bij Mons, door Duitse machinegeweren doorzeefd. Matthews probleem was regelmatig terugkerende pijn op de borst, zo erg dat hij dacht dat hij een hartaanval had. Matthew was ook niet in staat emoties te tonen; dit probleem hing volgens Venn samen met die hartpijn.

Onder hypnose leerde Matthew emoties tonen. Het opnieuw beleven van zijn 'dood', in 1914, ging gepaard met veel drama. Als gevolg van zijn therapie genas hij. Venn probeerde na te gaan of het vorige bestaan van Matthew klopte. Hij verdeelde Matthews feiten in twee soorten: dingen die je in Amerika te weten kunt komen, en zaken die nu alleen nog maar in Frankrijk te achterhalen zijn. Hij redeneerde: vergeetachtigheid zal beide groepen feiten in gelijke mate aantasten. Wat bleek? Van de eerste soort klopte ongeveer de helft (dat Duitse vliegtuigen in augustus 1914 machi-

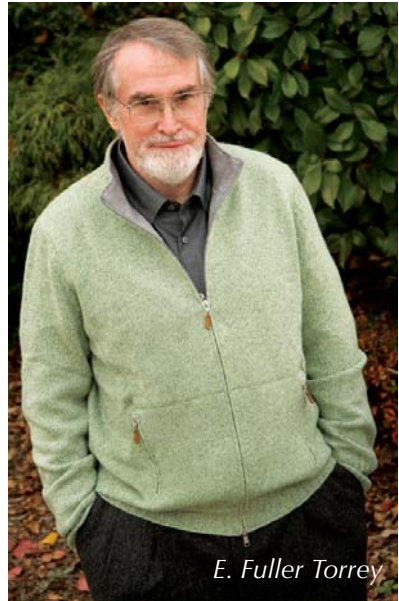
negeweren hadden, klopte bijvoorbeeld niet). Van de tweede soort klopte niets. Er bestond geen Jacques Trecault, en van andere Fransen die Matthew genoemd had, was ook geen spoor te vinden. Zijn conclusie was dat het verhaal van Matthew niet ontleend was aan een ervaring in een vorig leven.

Venn vermoedt dat de genezende werking van regressie in dit geval eruit bestond dat de patiënt zich beter kon uiten in een fantasiebestaan. Dus werd Matthew beter, niet omdat hij een echte gebeurtenis opnieuw doormaakte, maar juist omdat hij in een fantasiewereld kon leren zijn emoties te uiten. Overigens, Venn vermoedt dat een oude film of een stripverhaal de bron is geweest van Matthews feiten, onder andere omdat Matthew een groot liefhebber was van strips met heldhaftige kerels.

3.8 Psychotherapie

Regressietherapie is een vorm van psychotherapie. Waarom en hoe werkt dat? De Amerikaanse psychiater E. Fuller Torrey (1972) heeft de algemene werking van psychotherapie onderzocht. Hij haalde zijn voorbeelden uit zo'n 60-tal culturen, waaronder een dozijn Indianenstammen. Volgens Torrey gebruiken alle therapeuten een flink aantal standaardtechnieken, maar de relatie tussen genezer en patiënt is even belangrijk.

In de eerste plaats moeten genezer en patiënt op dezelfde golf lengte zitten. Dat komt meteen al van pas als de genezer vaststelt wat de patiënt mankeert. De patiënt voelt zich direct opgelucht als de genezer zijn of haar kwaal een naam kan geven. Torrey noemt dit het Repelsteeltje-effect, naar de boze dwerg uit het sprookje die

E. Fuller Torrey

zijn macht verloor als je zijn naam te weten kwam. Als de genezer snel doorheeft dat de zieke door een taboe te overtreden de heilige beer beledigd heeft die haar voorouders beschermt, dan is het halve leed al geleden, tenminste, als de patiënt deze visie deelt. Mogelijk verwacht de patiënt meer iets in de trant van een verkeerde stand van de sterren of een verdrongen nare jeugdervaring, ruzie met ouders of zoiets. Dan kan een Filippijnse wonderdokter weinig beginnen, maar een psychiater uit de school van Jung des te meer. Maar die jungiaan staat weer met de mond vol tanden bij shinkeitsu of koro. Shinkeitsu komt bij Japanners vaak voor. De shinkeitsu-lijder is angstig, gespannen, teruggetrokken, vindt zichzelf nietswaardig en heeft ook lichamelijke klachten. Koro komt in Zuid-China voor en bestaat uit een angst dat de penis inkrimpt tot in het lichaam, waarna de dood volgen zal. Een westers psychiater die hierin een neurose, een psychose, een fobie of een castratie-complex in herkent, zit fout. Het is koro, en de juiste behandeling bestaat in tegenwicht geven aan een overmaat van yin in de hersenen.

In de tweede plaats is de persoonlijkheid van de genezer belangrijk. De genezer moet zich goed in de patiënt kunnen inleven. Daarom is die gemeenschappelijke levensbeschouwing zo belangrijk. Verder moet de patiënt het gevoel krijgen dat de genezer een warme, evenwichtige persoonlijkheid heeft, niet opdringerig, maar met een oprechte belangstelling voor de patiënt. Dit is geen ontdekking van Torrey, maar gaat terug op Carl Rogers. Belangrijk is ook dat de patiënt weet dat de genezer door langdurige training, door roeping of door beide tot zijn of haar beroep is gekomen. Als de genezer lid is van een organisatie die borg staat voor ethische en kundige beroepsuitoefening, dan helpt dat ook. De patiënt moet de genezer kunnen vertrouwen. Ten slotte moet de patiënt wat over hebben voor genezing, daarom is therapie zelden gratis.

In de derde plaats spelen volgens Torrey de verwachtingen van de patiënt een belangrijke rol. Positieve verwachtingen bevorderen de genezing. Wat doen genezers zoal om de verwachtingen van de patiënt op te peppen? Het stellen van een juiste diagnose

kwam al ter sprake, maar daar gaat nog het een en ander aan vooraf. Een therapeut die zitting houdt op een markante plek (een groot ziekenhuis, een bedevaartsoord, een tempel) stimuleert de verwachtingen van de patiënt. Torrey weet dat zo goed, want hij is verbonden aan het National Institute for Mental Health. Het helpt ook als de genezer zich op een bepaalde manier kleedt (stethoscoop, omgekeerde boord, witte jas, pijp, baard, grotesk masker), of omringt met toebehoren zoals een sofa, een boekenkast of dure machines. Veel mensen kunnen er van meepraten hoe lichamelijk ongemak al begint weg te ebben in de wachtkamer.

Torrey zegt het niet met zoveel woorden, maar veel van het bovenstaande is zonder meer van toepassing op een speciaal soort therapeuten, namelijk die van de orde van Hippocrates [28] (waar Torrey zelf toe behoort). Vierentwintig eeuwen geleden onderscheidde de hippocratische artsen zich van andere genezers, doordat ze de hele patiënt vooropstelden, en ook omdat ze niet geloofden aan bovennatuurlijke oorzaken van ziekten.

De verschillen tussen therapeuten zitten hem in het arsenaal aan technieken om het natuurlijke zelfherstellende vermogen van het lichaam bij te staan. De oude hippocratische artsen waren kundig op het gebied van wondbehandeling en de prognose van het ziekteverloop. De moderne artsen, dat wil zeggen die van de laatste honderd jaar, schakelen de natuurwetenschap in om de werking van het menselijk lichaam te begrijpen en te besturen in geval er iets misgaat. Homeopathische artsen zweren bij onschadelijke verdunningen, dus eigenlijk bij placebo's, en van nieuwlichterij zoals microben, röntgenstralen, hormonen, het getal van Avogadro moeten ze niets hebben. Endorfinen, het immuunsysteem en de werking van de hersenen, die mogelijk iets te maken hebben met de werking van placebo's [29], vallen ook buiten het gezichtsveld van homeopaten.

Wat zijn de technieken van psychotherapeuten? Torrey beweert dat psychotherapeuten over de hele wereld allemaal dezelfde basistechnieken gebruiken. Hier zijn er een paar.

1. Medicijnen: kalmerende en opwekkende middelen;
2. Schoktherapie (het gebruik van sidderalen is al heel oud);
3. Fysiotherapie: massage, sauna, acupunctuur, dieet, meditatie, ontspanning;
4. Biechten, berouw, boetedoening, vergiffenis;
5. Droomuitleg, vrije associatie;
6. Conditionering: straffen, belonen, gewenning;
7. Suggestie en hypnose;
8. Groepstherapie.

In het algemeen zal een psychotherapeut meerdere technieken gebruiken. Welke, dat hangt af van de cultuur en het beoogde doel. Het maakt nogal wat uit of iemand bang is voor spinnen, dan wel voortdurend stemmen hoort die hem zeggen alles kort en klein te slaan.

Wat vertelt ons dit over regressietherapie?

In de eerste plaats, of het werkt of niet heeft niets te maken met de echtheid van veronderstelde vorige levens. Het gaat om het geloof van de patiënt, de persoonlijkheid van de therapeut en de effectiviteit van een of meerdere gebruikte technieken. Welke van de zojuist genoemde technieken gebruikt de regressietherapeut? Hypnose en suggestie zijn zelf een van de standaardtechnieken. Wie onder hypnose gebracht wordt, moet beginnen zich volkomen te ontspannen. Een betekenis toekennen aan fantastische verhalen van de patiënt is een soort droomuitleg. De techniek van gewenning houdt in dat de patiënt wordt blootgesteld aan de nare prikkel, te beginnen met heel milde prikkels. Je voorstellen dat iets onaangenaams een ander overkomt, of jezelf in een vorig leven, is heel wat minder erg dan de werkelijkheid. Het laten herbeleven van een afschuwelijke ervaring met de grootst mogelijke emoties is een vorm van schoktherapie. Britse psychiaters gebruikten die techniek wel om soldaten van shell shock te genezen. Sommige regressiepatiënten kunnen er toe komen om hun huidige narigheid als boete op te vatten voor een karmische schuld, dat wil zeggen voor een (zelfbedachte?) wandaad in een vorig leven.

Zo'n inzicht kan ook erg opluchten. Boete en berouw kunnen dus ook deel uitmaken van regressietherapie.

Torrey merkt op dat de protestantse werkethiek zich verzet tegen de gedachte dat je iets zou kunnen krijgen zonder er hard voor te werken. Daarom zijn suggestietherapieën traditioneel niet erg gewild in Amerika. De auteur D. Scott Rogo stemt grotendeels in met Torrey, maar toch heeft hij moeite met gevallen van plotselinge genezing in één enkele regressiezitting. Zo'n plotselinge genezing, daar moet toch een buitengewone verklaring voor zijn, redeneert hij. Als markantste voorbeeld beschouwt Scott Rogo [30] overigens het geval van een anglicaans geestelijke die van homo-seksueel (met een lange geschiedenis van mislukte relaties met andere mannen) na één zitting heteroseksueel werd (volgens de therapeut). Het is moeilijk te beoordelen hoe overtuigend zo iets is.

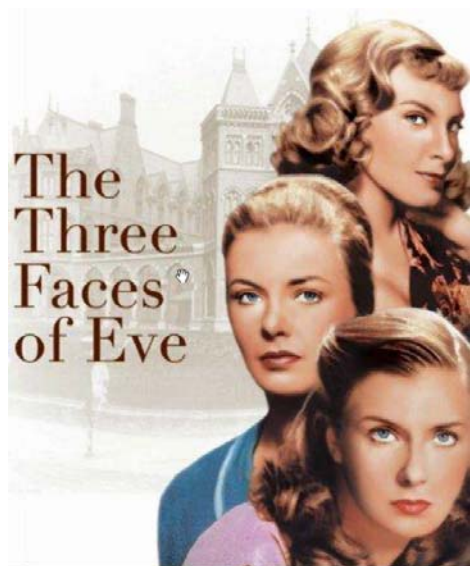
3.9 Meervoudige persoonlijkheden

Sommige mensen hebben een meervoudige persoonlijkheid, een beetje zoals Dr. Jekyll en Mr. Hyde. Zulke mensen nemen soms opeens een andere persoonlijkheid aan. In de nieuwe persoonlijkheid zijn ze zich soms niet van de oorspronkelijke persoonlijkheid bewust. Er zijn gevallen bekend van mensen die tientallen persoonlijkheden hadden, variërend in leeftijd, voorkomen en geslacht, althans volgens henzelf. Er is zelfs een geval gemeld van een vrouw met 180 persoonlijkheden of delen van persoonlijkheden. [31] Vaak gaat dit verschijnsel gepaard met gevoelens van neerslachtigheid, met black-outs, 'tijd kwijtraken', en stemmen in het hoofd; het is dan ook niet verwonderlijk dat dit verschijnsel vaak voor schizofrenie of epilepsie wordt aangezien. Spontaan van persoonlijkheid veranderen wordt als een ernstige storing beschouwd. In Amerika wordt gemeld dat 97% van de lijdens aan dit verschijnsel in hun jeugd verwaarloosd of mishandeld zijn. Zo'n 90% van de lijdens daar schijnt trouwens vrouw te zijn, misschien zitten de ontbrekende mannelijke lijdens in het gevang. [32] Het vermoeden is dan ook dat de vorming van de nieuwe persoonlijkheid een

psychologische verdediging is tegen conflictsituaties. Mogelijk zijn de denkbeeldige speelkameraadjes van veel kinderen en de vaardigheid in verschillende omstandigheden verschillende rollen te spelen zwakke vormen van dit verschijnsel.

Dr. Reima Kampman uit Finland beschouwt, in navolging van De Rochas, reïncarnatieverhalen als een uiting van de vorming van een tweede persoonlijkheid. [33] Hij heeft een proef gedaan om na te gaan op welke schaal dit voorkomt. Hij vroeg alle 1200 vierde-, vijfde- en zesdeklassers van de middelbare scholen van Oulo of ze wilden meewerken aan een proef met hypnose. In totaal 450 leerlingen wilden wel en kregen toestemming van hun ouders. Van deze 450 leerlingen konden er 78 (17%) in een diepe hypnotische toestand komen. Deze 78 werden uitvoerig psychologisch onderzocht. Kampman ging ook na of er geen leerlingen bij waren met psychotische trekken (die kunnen nare gevolgen ondervinden van zulke experimenten). Vervolgens keek Kampman hoe deze 78 onder hypnose reageerden op de volgende suggestie: 'Je gaat terug naar een tijd voor je geboorte, je bent iemand anders, ergens anders.' Ongeveer de helft (32) reageerde daarop met de mededeling dat ze een (ander) mens waren, met naam, woonplaats en andere details. Drie jongelieden meenden dat ze een lijn tussen andere lijnen, een bal tussen andere ballen [34] of een stuk hout op de golven waren, en de rest (43) ging niet op de suggestie in.

Aan de hand van de tests kwam Kampman tot de slotsom dat de groep van 32 psychologisch gezonder was: ze

Bekende speelfilm over een meervoudige persoonlijkheid.

konden als groep gemiddeld beter tegen stress, hadden minder schuldgevoelens en neurotische storingen. Kampman denkt dat de vorming van meervoudige persoonlijkheden op zich een normale reactie is op conflictsituaties en dat sterke en autonome geesten makkelijker op deze manier reageren dan wat onzekerder mensen.

Shanti Devi in 1935 op school bij haar vader en samen met leden van een commissie die haar reïncarnatie onderzoekt.

4. Kinderverhalen

4.1 De kinderen van Stevenson

Sommige jonge kinderen herinneren zich spontaan een vorig bestaan. [35] Ze beginnen erover te praten op 2- tot 3-jarige leeftijd en na een jaar of wat verflauwt de belangstelling weer. Aldus de psychiater professor Ian Stevenson, die men wel de beroemdste onderzoeker van reïncarnatieverhalen mag noemen. Hij is de eerste die tamelijk nuchter en systematisch te werk ging bij het verzamelen van zulk soort verhalen. Hoewel we zullen zien dat er nog heel wat aan te merken is op zijn methoden, moeten we erkennen dat hij in veel gevallen de moeite nam om in eigen persoon ter plekke de betrokkenen te ondervragen.

De gevallen van Stevenson komen voor in culturen waar het geloof in reïncarnatie wijd verbreid is: India, Sri Lanka, Brazilië, bij de Droezen in Libanon en de Tlingit-indianen in Alaska. In sommige streken schijnt het niet moeilijk te zijn om waar dan ook binnen een straal van 10 kilometer zo'n geval te vinden.

4.2 De Tlingit

De Tlingit-gevallen zijn niet zo indrukwekkend. Ze bestaan uit een kind dat op jeugdige leeftijd een paar opmerkingen maakt en dat een aantal merkwaardige moedervlekken heeft. De vorige persoonlijkheid is hetzij niet te achterhalen, hetzij een nauwe verwant (oom, grootvader). Stevenson geeft zelf in een aantal gevallen als mogelijke verklaring die van de opgedrongen persoonlijkheid. Hij schrijft dat de wens van de ouders om in het kind de overleden dierbare te herkennen, kan maken dat ze onbewust de gedragingen van het kind beïnvloeden. Omdat Stevenson psychiater is en hier spreekt op zijn eigen vakgebied, is deze verklaring aanvaardbaar. Stevenson hecht echter ook waarde aan sterke overeenkomsten

in gedrag. Nu is opvallende overeenkomst, ook wat betreft gedrag, tussen nauwe verwanten heel goed genetisch verklaarbaar. Erfelijke eigenschappen komen soms wel en soms niet tot uitdrukking, en er schuilt een groot element van toeval in wat wel overerft, en wat niet, en wat wel en wat niet tot uitdrukking komt. Maar Stevenson heeft een simplistische opvatting over erfelijkheid. Als een bepaalde eigenaardigheid van een kind niet bij een der ouders zichtbaar aanwezig is, maar bijvoorbeeld wel bij een grootvader of oom, dan neemt hij erfelijke verklaringen al niet meer in beschouwing.

Het enige geval van een kind dat wat meer scheen te weten over een vorig bestaan, wordt bedorven doordat de informatiebron (de moeder) niet erg betrouwbaar schijnt. 'Ik moet echter vermelden dat verscheidene zegslieden de betrouwbaarheid van mevrouw Chotkin als getuige in twijfel hebben getrokken en beweerden dat zij de tendens vertoonde alles te verfraaien en zelfs geschiedenissen uit haar duim te zuigen.' [36] Stevenson meldt dat het meeste van wat hij kon controleren, wel min of meer klopte, en bovendien: 'Haar gedrag was niet van iemand die probeert bedrog te verdoezelen.' Toch is er iets met die mevrouw aan de hand, want: 'Ik ontdekte echter dat mevrouw Chotkin wat betreft twee andere gebeurtenissen in connectie met andere gevallen inlichtingen verstrekke die beduidend afweken van het verslag van andere getuigen.' Wat is Stevensons slotsom over deze getuige? *'Ik accepteer dus, wat de hoofdzaken aangaat, mevrouw Chotkins versie als betrouwbaar, . . .'* Een lezer zou kunnen vinden dat de correctheid van de gemelde feiten juist boven iedere verdenking verheven moet zijn. Bij welke graad van onbetrouwbaarheid heeft een getuige voor Stevenson afgedaan?

4.3 Kleine potjes

De gevallen uit India en Sri Lanka zijn veel indrukwekkender. Je vraagt je af: als dat geen wedergeboorte is, wat dan wel? Voor het antwoord slaan we een zijspoor in, namelijk van de spontane jeugderinnering van Mona uit Lancashire in Engeland, waar Ian Wilson

over schrijft. [37] Mona zat eens te praten met haar vader over haar vroegste herinneringen. Op dat ogenblik was ze 23 jaar oud, maar ze herinnerde zich nog iets van toen ze twee jaar oud was. Ze vertelde haar vader van een familiepicknick. Op die picknick was haar moeder van een pony gevallen, en had daardoor het bewustzijn verloren. Ze herinnerde zich nog hoe ze naar haar moeder draafde, die tegen een boom geleund lag, en die niets meer zei. Dit incident had inderdaad plaatsgevonden, maar . . . twee jaar voordat ze geboren was. Onder hypnose verschaftte ze veel meer details. Ze herinnerde zich een compleet vorig leven, namelijk dat van haar tante Elsie.

Helaas klopte zo goed als niets: Elsie's leeftijd, huwelijksdatum, naam en beroep van haar echtgenoot, naam van de poes, alles was fout, zoals Ian Wilson na veel zoekwerk kon vaststellen. Merkwaardig was dat Mona onder hypnose sommige dingen zei waarvan ze wist (als ze niet onder hypnose was) dat ze niet klopten, zoals de naam van haar oom. De echte Elsie was hoogstwaarschijnlijk niet bij de picknick geweest, en niet kinderloos overleden aan bronchitis of astma, vóór Mona's geboorte, hoewel Mona in haar rol van 'Elsie' dit alles vertelde. De echte Elsie was overleden aan longembolie, een complicatie van kraamvrouwenkoorts, twee jaar *na* dat Mona geboren was. Het overlijden vond plaats ongeveer op dezelfde tijd dat bij Mona's moeder Multipole Sclerose werd vastgesteld.

Na nog een hypnotische ondervraging werd duidelijk waar Mona's herinneringen vandaan kwamen: als tweejarig meisje moet ze een discussie hebben gehoord over de tragische familieomstandigheden. Haar grootmoeder was ervan overtuigd dat de val van de pony de oorzaak van de MS was. 'Geen picknicks meer,' had die uitgeroepen.

Opmerkelijk was dat Mona in haar niet-hypnotische herinnering maar twee jaar oud was tijdens die picknick – de leeftijd waarop ze die conversatie hoorde. Tijdens zo'n gesprek let niemand op zo'n klein kind, dat daar toch diepe indrukken aan kan overhouden, en dat mogelijk nog niet goed kan onderscheiden wat ze heeft

horen vertellen en wat haarzelf is overkomen.

4.4 Gespreksflarden

In een aantal gevallen in India en Sri Lanka is het gemakkelijk voor te stellen dat het kind in kwestie op zeer jeugdige leeftijd flarden van een gesprek opgevangen heeft. Vaak is het corresponderende sterfgeval interessant genoeg om erover te roddelen: een jongetje dat ijlt dat hij naar zijn echte moeder gaat en dan de geest geeft; iemand die een bruid gaat afhalen in een dichtbij gelegen dorp, en dan een dodelijke smak maakt van de feestwagen, een oom die wegens moord op zijn vrouw werd opgehangen; een jongetje dat gruwelijk vermoord was door lieden die na een bekentenis toch wegens gebrek aan bewijs moesten worden vrijgelaten; een rijke banketbakker die zich letterlijk te barsten had gegeten aan kwark. [38]

De familie van het vorige bestaan is meestal rijk of voornaam en neemt vaak het initiatief tot de kennismaking met het kind, en tot de controle of het verhaal wel klopt. Een zekere mate van gehechtheid van het kind aan de ‘vorige’ familie is vaak het resultaat. We hebben telkens de situatie van een voorname en gerespecteerde familie die innig hoopt dat het wonderlijke kind uit de eenvoudige en arme familie de geliefde gestorvene is; deze familie gaat vaststellen wat er aan de hand is. Als het geval zoveel bekendheid heeft gekregen dat het in de krant komt, hoort een Amerikaanse professor ervan. Geruime tijd later komt die dan met een tolk gedurende een of twee dagen alle betrokkenen ondervragen. Professor en tolk geloven oprecht in persoonlijke reïncarnatie. Hoeveel objectieve getuigen vindt die professor dan? Hoeveel mensen die zo hun vermoedens hebben, zullen dat die professor aan zijn neus gaan hangen? Waarom zou je de vreugde van die sjeke familie bederven met achterklap? Wie herinnert zich na vijf of tien jaar nog wat ze eens op een keer bij een visite hebben zitten kletsen, en of er toen een dreumesje in de buurt speelde?

Een voorbeeld. Wijeratne uit Sri Lanka meende zijn oom te zijn die wegens moord was opgehangen. Zijn vader verzweeg het lot

van zijn broer, zelfs voor zijn eigen vrouw. Moord en executie vonden plaats vóór Wijeratnes vader getrouwd was. Wijeratnes moeder beweerde dat ze het inderdaad niet wist voordat het kind erover begon. Maar in hun dorp moet het bekend zijn geweest. De dorpsgenoten vertelden haar zelfs dat het kind op zijn oom leek. Een plausibel scenario is dat de moeder de feiten over de oom van een kennis te horen kreeg, om later tot haar ontsteltenis te ontdekken dat de kleine Wijeratne kennelijk heeft meegeluisterd. Zou die moeder dat aan die professor, die morgen weer weg is, durven vertellen? Toe nou! Die professor en zijn tolk willen duidelijk iets anders horen, en haar man zal zo iets ook niet vrolijk opvatten.

De voorgestelde algemene verklaring is dus: een klein kind vangt een flard van een gesprek op, de 'vorige' familie wil het verhaal maar al te graag geloven, en later is er de combinatie van de welstand van die vorige familie, de vertekening achteraf van de gebeurtenissen en de buitenlandse onderzoeker die de paar dagen dat hij er is, het verhaal eigenlijk ook graag gelooft. Die combinatie schept het verhaal. Om misverstanden te vermijden: ik beweer niet dat het zo gegaan is, maar dat het tot de mogelijkheden behoort en dat Stevenson die mogelijkheden niet grondig genoeg uitsluit. Als we Stevensons verslagen lezen met die mogelijke verklaring in het achterhoofd, dan valt op hoeveel feiten er ontbreken. Achtergrondinformatie over de families in kwestie is moeilijk te vinden, of afwezig. Hoe precies het vorige bestaan gelokaliseerd werd, blijft vaag, evenals hoe die vorige familie tot contact kwam. Er is een zekere tegenstrijdigheid in de vanzelfsprekendheid waarmee verondersteld wordt dat een familie de geruchten over een reïncarnatiegeval ver weg verneemt, en de beschrijving van hoe onaannemelijk het zou zijn dat in de familie van het kind geroddel over een vreemd sterfgeval zou doordringen. De afstand die de geruchten moeten afleggen is in beide gevallen toch hetzelfde.

Wat zijn de alternatieve verklaringen van Stevenson? Hij heeft er maar twee. De eerste is een groots opgezet bedrog door het kind of de ouders van het kind (inclusief dresseren van het kind en ensceneren van massaspektakels) of zelfbedrog. Stevenson

heeft onlangs wat voorbeelden van bedrog en zelfbedrog gepubliceerd. [39] Deze publicatie kan gemakkelijk tot misverstanden aanleiding geven. Stevenson schrijft dat hij zich verdedigt tegen de kritiek dat het toch maar merkwaardig was dat hij nooit gevallen van bedrog was tegengekomen, mogelijk omdat hij daar geen oog voor had. De strekking van het artikel is dan ook dat hij er wel oog voor had gehad, en dat hij ze inderdaad was tegengekomen, maar dat hij ze niet had gepubliceerd. Met dit artikel heeft Stevenson geen vroegere gevallen 'herroepen.' Een cynicus zal kunnen opmerken dat het artikel een mooie vondst is om onbruikbaar materiaal productief te maken.

De tweede alternatieve verklaring is buitenzintuiglijke waarneming (heeft het kind misschien gedachten gelezen of was het helderziend?). In moreel opzicht pleit het voor Stevenson dat hij zich geen subtiele vormen van misleiding of bedrog kan voorstellen, maar is hij niet al te naïef?

De paar keer dat een onafhankelijke onderzoeker in de gelegenheid was een geval van Stevenson na te trekken, bleek er voldoende ruimte te zijn voor een natuurlijke verklaring.

Het geval dat Stevenson uit Libanon meldt, heeft het voordeel dat hijzelf schriftelijk heeft vastgelegd wat het kind in kwestie te vertellen had over het vorige bestaan, voordat de ontmoeting met de familie van het vorige bestaan plaatsvond. Het verhaal dat ouders dan vertellen over wat hun kind zei was veel verwarder in dat geval, dan in de andere gevallen waar Stevenson over schrijft. Als we van een opgevangen gespreksflard uitgaan, is zelfs enigszins te reconstrueren waar die gespreksflard over ging: een auto-ongeluk, waarbij iemand beide benen verbrijzeld werden. Het slachtoffer in kwestie overleed na een spoedoperatie. Bij de hypothetische conversatie kwam een tweede ongeluk ter sprake met een busje, evenals gerechtelijke procedures. Bij het ongeluk met het busje was iemand betrokken (Ibrahim) met een opvallend mooie minnares; Ibrahim ging niet lang daarna dood aan een ziekte. Interessant is dat het kind de naam Ibrahim nooit heeft genoemd. Stevenson aanvaardt zonder meer dat iemand zich uit zijn vorige

leven allerlei voorvallen herinnert, en een sloot namen, die later blijken terug te vinden te zijn in de uitgebreide familie- en kennisgevingenkring, maar dat de eigen naam bij het reïncarnatieproces verloren gaat.

Bij de confrontatie met de familie van herkomst werd het kind direct meegetroond door de moeder, zuster en buurvrouw van de overledene, voor Stevenson er wat aan kon doen. Van een poging om na te gaan hoe goed het kind mensen kon herkennen onder gecontroleerde omstandigheden kwam weinig meer terecht. Waarom die vrouwen dat deden laat zich raden, maar als kritische lezer ga je je afvragen wat de rol is van een dergelijk enthousiasme.

Stevenson beweert 200 gevallen te hebben gezien van geboortemerkttekens die correspondeerden met wonden of iets dergelijks uit een vorig bestaan (veel van zijn gevallen kwamen in hun vorig bestaan op een gewelddadige manier aan hun eind). Hij weigert echter foto's van deze gevallen te laten zien. Hij schrijft dat hij een stelregel heeft dat hij weigert mee te werken aan journalistieke publicaties, en dat hij geen inlichtingen aan niet-wetenschappers verstrekt. Dan is het eind zoek, vindt hij. [40] Misschien zal hij zelf een boek met de betrokken foto's publiceren.

In Europa en Amerika komen niet van dit type kindergevallen voor. Stevenson denkt dat de verklaring is dat gebabbel van kinderen over een vorig bestaan onderdrukt wordt, omdat men hier niet in reïncarnatie gelooft. Hier zijn twee bezwaren tegen. Zelf rapporteert hij dat in een aantal gevallen de Indiase families in het geheel niet gelukkig waren met het vorige bestaan van hun spruit. Als die spruit namelijk dacht dat hij brahmaan was, had hij veel vieren en vijven op het gebied van eten, en behandelde hij zijn familie alsof ze minderwaardig waren. De publiciteit wordt ook vaak hinderlijk gevonden. Bovendien heerst er een bijgeloof [41] dat wie zich een vorig leven herinnert, vroeg zal sterven, aldus Stevenson. De onderzoeker Chari (1967) weerspreekt dit overigens. Indiërs zouden dus genoeg redenen hebben om te onderdrukken. Verder zijn er genoeg mensen in Europa en Amerika die in reïncarnatie geloven, dus waarom zou peutergebabbel hier zo

krachtig onderdrukt worden? Zowat alle kinderen gaan hier naar peuterschooltjes, maar zelden meldt een peuterspeelzaaldocent reïncarnatiegebabbel, laat staan van de verifieerbare soort. [42]

Reïncarnatiegebabbel schijnt wel voor te komen, maar dan zijn het de ouders die het onbegrijpelijke gepraat van het kind opblazen. [43] Mogelijk wordt gebabbel over denkbeeldige speelkameraadjes in andere culturen opgevat als gepraat over een vorig bestaan. Versterking door omstanders zou dan de rest doen. Dat vorige levens met grote roddelwaarde zo vaak voorkomen is dan begrijpelijk.

Stevenson heeft ook opgemerkt dat vorige levens met een gewelddadig einde zo vaak voorkomen, en hij heeft onderzocht hoe het in dat geval staat met het tijdsverloop tussen dood en geboorte. [44] Hij vindt dat met name in India de tijd tussen dood en geboorte duidelijk korter is in geval van een gewelddadige dood. Dat is misschien goed te begrijpen vanuit de roddeltheorie, maar Stevenson schrijft: 'Wijzelf kunnen geen plausibele hypothese bedenken om onze gegevens over de tussenperiode [tussen dood en geboorte] te verklaren . . .'

4.5 Het geval van Rakesh Gaur: wat zei de chauffeur?

Rakesh Gaur werd in 1969 geboren in het gezin van een brahmaanse ambtenaar bij de Indiase postbureaus. [45] Toen Rakesh net 5 was geworden, begon hij te praten over een vorig leven. Dat vorige leven zou in Tonk zijn geweest, een stad van 70.000 inwoners, meer dan 200 km van waar hij woonde. Hij zou een timmerman zijn geweest, en door een elektrische schok om het leven zijn gekomen.

Midden oktober 1976 reisden vader en zoon Gaur naar Tonk om dat vorige bestaan te verifiëren. Ze vonden sporen van het vorige leven, en de familie van de geëlektrocuteerde timmerman nam kort daarna contact met hen op. Een bericht hierover kwam in de krant, en het trok de aandacht van David Barker en Satwant Pasricha (een promovenda), die op dat ogenblik in India waren, speciaal om dit soort gevallen te onderzoeken met de methode van Stevenson. Precies een maand na de verificatie ondervroegen

Barker en Pasricha zoveel mogelijk getuigen. Later werden dezelfde getuigen nog eens ondervraagd, om te kijken of hun verhaal nog hetzelfde was. Door de korte tijd tussen de reis van Rakesh naar Tonk en het begin van het onderzoek is dit een van de best gedocumenteerde gevallen. Voor wie nieuwsgierig is naar mogelijke natuurlijke verklaringen is dit ook een heel inspirerend geval.

Wat de kleine Rakesh over zijn vorige leven te melden had vóór de reis naar Tonk is niet indrukwekkend: in zijn vorige leven heette zijn vrouw Keshar (fout); hij woonde in een lemen huis (fout); hij woonde in de ververs-wijk van Tonk (fout), en was zo arm dat zijn familie alleen bonen at (fout). Vlak bij hun huis was een grote bron waar zijn vrouw altijd ging water halen (als je een mijl 'vlakbij' noemt, dan is dit goed). Hij had twee zonen (maar twee dochters werden niet genoemd). Hij stierf tijdens een reparatie aan een elektriciteitsmast (fout). Ten tijde van het onderzoek woonde de familie Gaur in Kankroli. De onderzoekers melden dat er weinig contact was tussen Kankroli en Tonk. Niettemin kwamen er in Kankroli bussen met pelgrims uit Tonk voorbij. Tijdens een stop in dat stadje kwam de buschauffeur aan de praat met de kleine Rakesh. Bij dat gesprek viel misschien de naam Bithal Das, een man die al in 1955 gestorven was. De vader van Rakesh zegt dat zijn zoon die naam al veel eerder genoemd had. Wat dit betreft zijn de verklaringen van de getuigen niet eensluidend. Hoe het ook zij, de chauffeur had Bithal Das tamelijk goed gekend. Hij had nog rijles van hem gehad. Hoe het gesprek tussen Rakesh en de chauffeur verliep is niet duidelijk, daarover later meer.

Drie of vier maanden na de ontmoeting met de buschauffeur gingen vader en zoon naar Tonk, om het huis van de timmerman te vinden. Na enige uren zoeken en vragen (o.a. bij de elektriciteitsmaatschappij) had zich een grote menigte gevormd, en iemand in die menigte herinnerde zich een timmerman die door een elektrische schok gedood was. Overigens, dit ongeluk gebeurde terwijl hij thuis bezig was een riool of afvoer te ontstoppen met een ijzeren staaf.

Het vorige leven werd toen als gevonden beschouwd, en het is

opmerkelijk dat de getuigen het vanaf dat tijdstip vrijwel met elkaar eens zijn dat Rakesh diverse personen perfect herkende, zich allerlei details correct herinnerde enzovoorts. Omdat dit 's avonds laat was, ontbrak de tijd om kennis te maken met de familie van Bithal Das.

Twee dagen later kwam de zoon van Bithal Das op bezoek in Kankroli. Hij herinnert zich dat de kleine Rakesh aanvankelijk de naam Ranu opgaf als die van zijn vorige leven. Later kwamen ook andere familieleden op bezoek, en Rakesh werd geleidelijk aan als heel speciaal beschouwd, en men meende dat hij ook helderziende en voorspellende gaven had. Alle betrokkenen waren er diep van overtuigd dat Bithal Das was wedergeboren.

Toen eenmaal omstanders en familieleden in de echtheid van de reïncarnatie van Bithal Das geloofden, zagen en hoorden en onthielden ze slechts dingen die dit geloof bevestigden. De kleine Rakesh, die vlug van begrip was, paste zich snel aan. Mogelijk werden sommige herinneringen later bijgesteld.

Voor de onderzoeker Barker was er vanaf het ogenblik dat Rakesh erkend werd als wedergeboren Bithal Das een normaal psychologisch en cultureel verschijnsel aan de gang. Barker vraagt zich alleen af wat Rakesh en de busbestuurder, een zekere Chhittar, bespraken. In elk geval was het bewuste gesprek genoeg voor de bestuurder om zich Bithal Das te herinneren.

Mogelijk was de combinatie timmerman plus elektrocutie voldoende om de herinnering wakker te schudden, en mogelijk heeft hij toen, zonder het te merken, het kind van inlichtingen voorzien. We laten nu de busbestuurder Chhittar zelf aan het woord (getuigenis uit 1978):

‘Hij [Rakesh] zei tegen zijn vader “Dit is Chhittar.” Ik lette er niet op. Toen riep dat kind me en zei: “Ik heb daar [in Tonk] twee kinderen. De een heet Bhanwar en de ander is Babu.” Toen vroeg dat kind me om mee naar zijn huis te gaan met hem en hij zei: “Ga 't mijn kinderen vertellen. Heb je me niet herkend? Ik ben Bithal Das.” Ik lette er niet op. Ik dacht dat hij

een kind was en maar wat kletste.'

Iets klopt hier niet. Drie correcte feiten over een vriend van vroeger uit de mond van een wildvreemd joch en de buschauffeur denkt niet alleen: hij kletst maar wat, maar hij meldt dat twee jaar later nog! Toen de onderzoekers met de familie van Bithal Das spraken, lag hun nog vers in het geheugen wat de chauffeur hen verteld had: een paar winkeliers, ziende dat zijn bus uit Tonk kwam, hadden hem verteld dat er een jongetje was dat beweerde 'Ik kom uit Tonk, heb twee kinderen en stierf door een elektrische schok'.

Is een paranormale verklaring hier nu de enige mogelijke? Je zou zo zeggen dat er reden genoeg voor twijfel is.

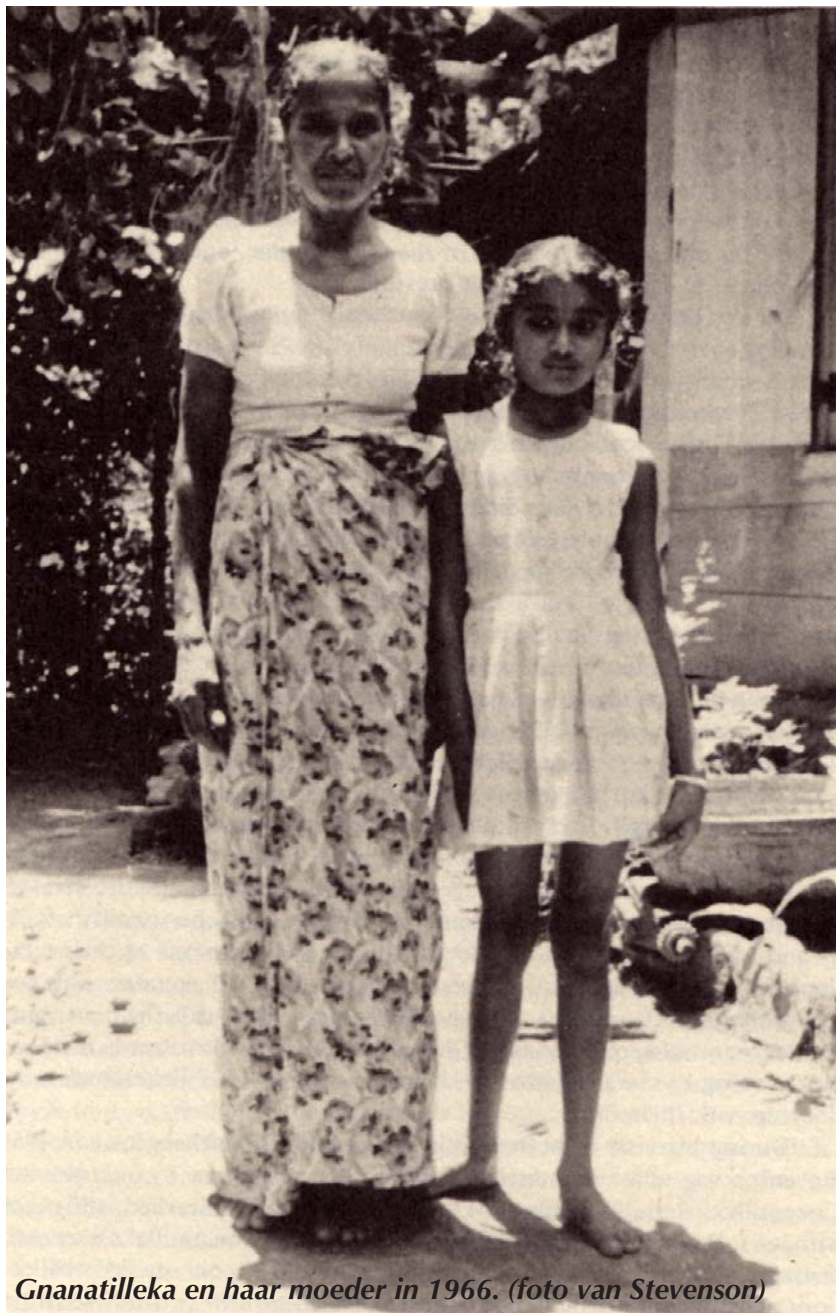
De onderzoeker Pasricha beziet deze zaak heel anders dan Barker. Ze wringt zich in bochten om de verschillen te verklaren tussen wat Rakesh zei, en wat het werkelijke leven van Bithal Das was. Bijvoorbeeld, Rakesh herinnert zich dat Bithal Das in de ververs-wijk woonde. In feite woonden er vroeger een paar ververs in de buurt van Bithal Das, en 'mogelijk kwam een herinnering aan hen in de geest van Rakesh. (Dit detail verdient het nader onderzocht te worden, en dat zal ook gebeuren.)'

Kennelijk is haar houding niet dat ze bezig is een interessant sociaal-cultureel verschijnsel te onderzoeken, maar veeleer dat ze nagaat in hoeverre de feiten in overeenstemming zijn met de reïncarnatieveronderstelling.

4.6 Lichtgelovigheid als methode van onderzoek

Stevenson vertelt het verhaal van Gnanatilleka uit Sri Lanka. [46] Dit is een meisje dat toen ze nog maar een jaar oud was begon te babbelen over een vorig bestaan. Toen ze nog geen vier jaar oud was werd ze in kort tijdsbestek tweemaal naar Talawakele gebracht, het dorp waar ze in haar vorige leven gewoond had. Een week na haar laatste bezoek werd ze overhoord, en jawel hoor, ze wist van alles over Talawakele te vertellen, bijvoorbeeld dat ze in haar vorige leven daar de koningin had gezien.

De eerste keer werd ze naar Talawakele gebracht door haar 17

Gnatileka en haar moeder in 1966. (foto van Stevenson)

jaar oudere broer. Ze was altijd erg gesteld geweest op die broer, en diezelfde broer was zes jaar tevoren (dus drie jaar voor ze geboren was) in Talawakele geweest. Hij deed toen mee aan een dansuitvoering ter ere van het bezoek van koningin Elisabeth! De tweede keer was Gnana door het onderzoeksteam naar Talawakele gebracht. Ze herkende toen het huis van haar vorige leven niet, omdat (in haar woorden) er veel huizen waren afgebroken. Hoe een hummeltje van drie dat kon weten is onduidelijk. Niettemin herinnerde ze zich wel waar haar oude tekenschriften lagen. Die bleken nog op dezelfde plek te zijn, haar bedroefde ex-ouders hadden ze kennelijk niet weg willen gooien. Het merkwaardige was dat de betrokken woning ondertussen was afgebroken en door een nieuwe vervangen. Toch lagen die schriften op dezelfde plaats.

Waar het hier om gaat is dat het onderzoeksteam geen enkele nattigheid voelde. Een lid van dat team heeft ook vastgesteld dat Gnana in een (ander?) vorig leven aan zee gewoond moet hebben, ze wist namelijk dat de zee blauw en het strand wit was. In Sri Lanka gelooft men dat geslachtswisseling tussen opvolgende levens zelden voorkomt; het onderzoeksteam heeft dan ook veel feiten verzameld om aan te tonen dat Gnana nogal jongensachtig was, maar dat het jongetje dat ze zou zijn geweest nogal meisjesachtig. Stevenson baseert zich op feiten die door dit team vergaard zijn. Wijselijk laat hij overigens al te ongeloofwaardige kleinigheden zoals dat van die tekenschriften maar weg, maar dat over jongens- en meisjesachtig neemt hij gewoon over.

We zagen in het geval van de opgehangen oom hoe Stevenson een getuige op haar woord gelooft, als ze zegt dat ze niet wist dat haar zwager voor moord was opgehangen. In een ander geval, dat van Ravi Shankar, was de moeder van Ravi Shankar nog op bezoek geweest bij de ouders van een vermoorde jongen, om haar deelneming te betuigen. Ze was toen in verwachting van Ravi Shankar. Later bleek Ravi Shankar te spreken over een vorig leven, namelijk dat van diezelfde vermoorde jongen. In het geval van Swarnlata is nog duidelijker dat Stevenson voorbijgaat aan een voor de hand liggende bron van inlichtingen. Het geval Swarnlata komt zeer over-

tuigend over. [47] Alleen, Stevenson vertelt hoe Swarnlata in contact komt met een echtpaar Agnihotri, dat zeer veel belangstelling heeft voor reïncarnatieverhalen. Mevrouw Agnihotri legt ook het contact tussen Swarnlata en de familie van het vorige bestaan. Stevenson gaat niet in op de mogelijkheid dat deze mevrouw Agnihotri al dan niet opzettelijk de bron van inlichtingen is geweest. Hij heeft haar niet als getuige ondervraagd. Uit zijn verslag van het geval is zelfs niet op te maken of Swarnlata met interessante details over haar vorige leven kwam vóór of ná ze die mevrouw ontmoette.

Dit zijn een paar manieren waarop lichtgelovigheid de kwaliteit van onderzoek kan bederven. Getuigen op hun woord geloven, ook als hun verhaal vragen oproept; nalaten andere verklaringen te onderzoeken, bijvoorbeeld door ze al van tevoren als uiterst onwaarschijnlijk af te doen; vervelende of al te onwaarschijnlijke zaken als onbelangrijk beschouwen; je in bochten wringen om alles in te passen, ook als het niet goed past bij je geloof (een put op een mijl afstand is dichtbij). Je kunt ook blind zijn voor de lichtgelovigheid van anderen.

Uit het boek van J.B. Delacour [48] blijkt dat je het nog bonter kunt maken. Over Stevensons Libanese geval meldt hij (letterlijk geciteerd uit de vertaling van Wim Gijsen): ‘Merkwaardig is ook dat Imad op zijn leeftijd al redelijk Frans kon spreken – hij was nota bene pas vijf jaar – hoewel niemand in zijn tegenwoordige familie die taal kende. Maar Ibrahim had in Franse leger gediend en sprak tijdens zijn leven uitstekend Frans!’

Imad is het jongetje dat door Stevenson onderzocht werd op vijfjarige leeftijd en Ibrahim is de veronderstelde vorige incarnatie. Stevenson schrijft in zijn boek [49] (weer letterlijk geciteerd uit de Nederlandse vertaling): ‘Zijn vader . . . hoorde hem . . . zeggen: ‘Ik kan net zo praten als jullie,’ hierbij doelend op het Frans dat de tolk en ik meestal spraken. Imad had in zijn eerste schooljaar Frans geleerd en kon al correct tot twintig tellen.’ De opmerking slaat op iets dat Imad zei in de auto onderweg naar het dorp van wijlen Ibrahim. Elders uit het boek van Stevenson blijkt dat Ibrahim in-

derdaad in het leger gediend had, en Frans sprak. Stevenson vermeldt dit incident omdat volgens sommige getuigen Imad in die auto had gezegd dat hij *Engels* sprak.

Wat zien we hier? Een enigszins voorlijk en parmantig jongetje scheidt op tegen die aardige professor die speciaal voor hem uit Amerika is gekomen, en die hem en zijn familie op een uitje met de auto trakteert. De omstanders zijn geneigd alles wat het joch zegt te duiden in termen van diens vorige leven, of het nou klopt of niet. Gelukkig heeft Stevenson door hoe ze aan dat idee komen, omdat iemand zich kon herinneren wat het jongetje letterlijk zei. En wat doet J.B. Delacour? Hij leest het verhaal half, ziet staan: Imad kende Frans, Ibrahim ook, bewijs geleverd. De achterflap van het boek [50] meldt: 'Delacour levert gecontroleerd materiaal.'

4.7 De kritiek van Chari

C.T.K. Chari is een professor in de filosofie in Zuid-India. Hij wijst reïncarnatie niet zonder meer af, maar hij zet wel veel vraagtekens bij het onderzoek van Stevenson. Een eerste punt van kritiek [51] is dat Stevensons gevallen zo beperkt zijn: alleen het noorden van India, in het bijzonder Uttar Pradesh, de omgeving van Bareilly, Mathura en New Delhi. Eén enkel geval uit Zuid-India, namelijk dat van het meisje Mallika, dat zich begon te herinneren dat ze het overleden zusje was van de bovenburen. [52] Bij de gevallen uit Sri Lanka zijn er geen Tamils. De gevallen uit Turkije zijn alleen te vinden onder de Zuid-Turkse sjjiitische sekte van de alevieten. In Alaska alleen de Tlingit-indianen, en in Libanon alleen de druzen.

Chari (1978) oppert (op statistische gronden) dat het ontstaan van reïncarnatieverhalen op de een of andere manier aanstekelijk werkt. De verspreiding van Stevenson-achtige gevallen lijkt op de verspreiding van een (weinig) besmettelijke ziekte. Helaas rekent hij het niet in detail voor.

Chari vraagt zich af [53] waarom Stevenson of anderen niet meer aandacht schenken aan bewijsbaar onjuiste reïncarnatieverhalen. Die zijn er te over. Uit Chari's directe omgeving komt een geval

van een jongetje dat zich in alle opzichten gedraagt als de kinderen van Stevensons gevallen, alleen: er klopte niets van de verhalen, en de jongen begon met dit soort gepraat juist in de tijd dat zijn vader zeer geïnteresseerd was in reïncarnatie.

Chari vertelt ook van het meisje dat meende dat ze een reïncarnatie was van de godin Kali. Dit meisje had zelfs moedervlekken in de vorm van de halsketting van Kali. Is er een wezenlijk onderscheid tussen dit geval en andere? Chari vindt dat de ontstaanswijze van dit soort verhalen beter zou begrepen worden als je ook die andere, onjuiste verhalen zou onderzoeken.

Chari heeft ook kritiek op het gemak waarmee Stevenson zegt dat sommige voorvallen zo onwaarschijnlijk zijn, dat je ze wel kunt uitsluiten. Een voorbeeld is een ander jongetje dat zich volkomen correct een vorig leven herinnerde, inclusief de zelfmoord aan het einde van dat andere leven. Dit geval zou voor authentiek zijn aanzien, als niet een van de onderzoekers had ontdekt dat het verhaal stond afgedrukt op een stuk krantenpapier waarmee een raam van een vroegere kamer van de jongen was dichtgeplakt. [54] Wie het werk van Stevenson gelezen heeft, ziet al bijna voor zich hoe Stevenson uitvoerig zou beschrijven hoe onwaarschijnlijk het is dat zo'n jongen een krant van jaren her onder ogen krijgt.

Chari noemt herhaaldelijk de suggestieve invloed die uitgaat van grote menigten van gelovige en onkritische omstanders die in India op mogelijke reïncarnatiegevallen afkomen.

Hoewel Chari groot respect heeft voor het grondige werk van Stevenson, vindt hij toch dat het eigenlijk een weergave is van een telkens herhaalde grote inspanning om *achteraf* verbanden te leggen tussen feiten en fantasieën. Daarbij moet Stevenson soms ook nog de fantasieën of de feiten wat stroomlijnen. Zie ook het geval Mallika. Als het verhaal wat verward is, splitst Stevenson het in twee vorige levens, zoals hij doet in het geval Swarnlata. [55]

Stevenson richt zich sterk op het verifiëren van gevallen. Dat wil zeggen hij gaat in groot detail na in hoeverre ze reïncarnatie suggereren. Hij komt niet toe aan de vraag: welke sociologische mechanismen bevorderen het ontstaan ervan?

Ian Stevenson en zijn vertaler omringd door belangstellenden tijdens een interview met een vrouw in Birma, die zich herinnerde dat ze in haar vorige leven een Japanse soldaat was geweest.

5. Vreemde talen

Een speciaal soort herinnering is het vermogen een vreemde taal die men niet geleerd heeft te spreken. Dit heet xenoglossie (van *xenos* = vreemd, *glossa* = tong of taal). We noemden het al zijdelings in het geval van Rosemary-Vola en van Joan Waterhouse. Het verschijnsel is al oud, voor 1850 komt het in godsdienstige contexten voor. Het doet zich ook tijdens spiritistische seances voor. Het verschijnsel lijkt soms op spreken in tongen. Bij het spreken in tongen (glossolalie) worden betrekkelijk vloeiend taalachtige onzinklanken geuit. Dit laatste doet zich voor bij godsdienstige opwinding. Overigens schijnt men het met wat oefening tamelijk vlug te kunnen leren. [56]

Tijdens hypnotische regressie spreken sommige mensen wel eens een taal die ze ogenschijnlijk nooit geleerd hebben. Soms blijkt dat ze die taal wel degelijk geleerd hebben. Kleine kinderen die emigreren schijnen soms hun moedertaal volkomen te vergeten, tot onder hypnose blijkt dat die kennis niet echt weg is.

In andere gevallen ligt zo'n verklaring niet voor de hand. Helaas blijkt dan de taalbeheersing zo pover te zijn, dat het verschijnsel moeilijk kan bewijzen dat iemand in een eerder bestaan die taal vloeiend heeft gesproken. Het geval van Gretchen is een treffende illustratie. [57] Een vrouw (Dolores Skidmore Jay) beleefde tijdens hypnotische regressie in 1970 het bestaan van ene Gretchen Gottlieb, dochter van de burgemeester van Eberswalde in Duitsland in de vorige eeuw (Eberswalde heeft nooit een burgemeester Gottlieb gehad). Gretchen geeft in het Duits antwoord op vragen in het Duits en in het Engels. De onderzoeker Stevenson vindt dit een verschijnsel dat reïncarnatie suggereert (omdat hij geen natuurlijke bron kon vinden voor de talenkennis van Gretchen). Gretchen geeft vaak als antwoord *Nein, Ja, Nicht verstehen, Was?*,

Weiss nicht of een woord dat de vraagsteller gebruikte. Op vragen wat er zondags in de kerk te doen is of waarom de 'Bundesrat' haar zo bang maakt, zegt ze *Sie horen*. Op de vraag wat ze dagelijks zoal deed is het antwoord: *Ich beistehen der Hausfrau. Das Kinder*. Op de vraag 'Wie heisst ihr Vater' antwoordt ze *Mein Vater im Haus*. Op vragen waar het woord 'Haus' in voorkomt, antwoordt Gretchen steevast met *mein Vater*. Een voorbeeld van Gretchens gesprekskunst (Gretchen schijnt katholiek te zijn):

Kannst du das Vaterunser? – *Gretchen nicht gut mit Zahlen; ...*
 Kennst du ein Gebet? Beim Essen? – *Essen? – Betet ihr beim Essen? – Essen viele Sache ... Also, was essen Sie sonst? Fleisch, ja. Und Gemüse. – Gemüse ... Ja und ? – Obst ... Obst, Was für Obst? – Der Apfel – Der Apfel. Ja – Was gibt es denn nach dem Schlafen? – Schlafen ... Bettzimmer.*

Merk op dat *Bettzimmer* geen Duits is (het woord is *Schlafzimmer*), maar een soort vertaald Engels, en dat het niet is wat je bij het ontbijt eet. Uit Stevenson verhaal blijkt ook dat Gretchen nogal wat woorden uitspreekt alsof ze ze uit een boek geleerd heeft (bijvoorbeeld *blü* voor 'blau', het Duitse 'hier' klinkt als het Engelse 'higher'). Gretchens Duits lijkt op dat van iemand die wat woorden heeft opgepikt. Antwoorden van meer dan één woord zijn grotendeels grammaticaal fout. [58] Dit is vreemd, want als je goed oplet, zul je merken dat juist de grammatica bij iedereen het diepst erin zit. Een nieuwe woordenschat aanleren gaat het makkelijkst, die ben je ook het eerst weer kwijt. Als je een nieuwe taal leert is het afleren van de grammatica van je moedertaal het lastigste. Als je wilt nagaan of taaluitingen berusten op kennis van wat eens een moedertaal was, of dat ze berusten op opgepikte flardjes van zinnen en losse woorden, zou je moeten kijken of de grammatica klopt: woordvolgorde en vervoegingen en verbuigingen. Bij Gretchen klopt daar niets van. Het is zelfs niet zeker of ze iets van het gesprek begrijpt. Ze pikt maar wat woorden op die ze herkent. Andere gevallen zijn met Gretchen vergelijkbaar. De beoordeling dat zulke mensen 'vloeiend' spreken komt vaak van gelovigen, die

de taal in kwestie zelf niet goed kennen. Stevenson is ongetwijfeld een gelovige. Hij doet grote moeite om Gretchens uitingen te duiden. Dat er geen burgemeester Gottlieb van Eberswalde bestaan heeft, brengt hem er toe te denken dat Gretchen een onwettig kind is; dat een burgemeester van Eberswalde vrijwel zeker niet katholiek was klopt dan prachtig, want dat bewijst eens te meer dat Gretchen niet werd opgevoed bij de burgemeester. Dat de combinatie van zondag met school als enige reactie van Gretchen zondagsschool geeft, is te begrijpen van een echtgenote van een methodistische dominee, maar niet van een katholiek meisje in de vorige eeuw in Duitsland (tenzij het typisch protestantse verschijnsel zondagsschool toen onder katholieken bestond). Dit deert Stevenson nauwelijks.

De taalkundige Thomason stelt een eenvoudige methode voor om de echtheid van xenoglossie te beoordelen. [59] Dat gaat als volgt. Laat de persoon in kwestie eenvoudige zinnestelsels vertellen, zoals: Mijn vader eet brood, eet jouw vader brood, zijn broer eet geen brood, moeder haalt water, het is donker, de maan schijnt, etc. Vraag ook naar vervoegingen, ik haal water, jij haalt water, etc. Zorg dat je op die manier een kleine woordenschat samenstelt. Na een maand of zo vraag je de persoon (weer onder hypnose) hetzelfde. De antwoorden zouden dan ongeveer hetzelfde moeten zijn. Tot zover werkt het voor elke taal: Oudhongaars, Indianentalen; de onderzoeker hoeft de taal niet te kennen. Voor deel twee van de proef moet de onderzoeker de taal wel kennen. De persoon in kwestie laat je dan luisteren naar een eenvoudig verhaaltje. Dan stel je er vragen over. Thomason schrijft in een paar gevallen te hebben meegewerkt aan zo'n proef. De betrokkenen vielen bij de eerste helft al door de mand: wat ze wisten van de taal van hun vorig bestaan was zo weinig en zo'n rommeltje, dat het niet als bewijs kan dienen voor de echtheid van dat bestaan.

Iemand die (onbewust) vreemde talen probeert te spreken, gebruikt telkens terugkerende klankpatronen. Een voorbeeld is een 'Bulgaarse'. De betrokken vrouw gaf als vertaling van 'bird': *pisto*, van 'blood': *pinosto*, van 'dirty': *pistonest*, van 'dog': *punustes*, van

'to kill': *pisto*, van 'knee': *piste*. Dit waren woorden uit een lijstje van 150 woorden van Thomason. Ze lijken allemaal op elkaar. Nu komen op elkaar lijkende woorden met verschillende betekenissen in elke taal voor. De dame had de vertalingen gegeven in de volgorde van Thomasons Engelse lijstje, en dat was een alfabetische volgorde. Deze op elkaar lijkende woorden hoorden bij items die vlak na elkaar stonden in het lijstje, zoals 'dirty' en 'dog'. Het principe van taalproductie door klankvariatie is duidelijk zichtbaar. Uit de beschrijving van Thomason kunnen we bovendien opmaken dat deze 'Bulgaarse' vrouw klonk als een gewone Amerikaanse, maar met flink veel rollende r's en sht-klanken.

Het geval van 'Sir Guy' (zich noemende De Moposon of De Maupassant) die heette een 14e-eeuwse Keltische taal te spreken, vormt een illustratie van een ander proces. Aan zijn uitspraak te oordelen had hij in zijn leven kennis gemaakt met Frans en met Kerklatin zoals het in de VS wordt uitgesproken. Twee vrouwen die Frans kenden zeiden dat het duidelijk een soort Frans was. Wat noch de hypnotiseur, noch de gehypnotiseerde, noch deze twee vrouwen kennelijk wisten, was dat Keltische talen zoals Bretons in het geheel niet aan het Frans verwant zijn.

Thomasons voorbeelden kwamen van een hypnotherapeut die op tv-shows vaak mensen onder hypnose een taal uit hun vorige leven liet spreken. Toen deze man merkte dat zijn voorbeelden niet deugdelijk bleken, hield zijn medewerking op. We komen nog terug op de media-aspecten van reïncarnatie.

6. Argumentaties

6.1 Reïncarnatie en rekenen

Het bevolkingsargument vraagt zich af waar al de extra zielen vandaan komen. De voorstanders menen soms dat overleden zielen al langer kunnen zijn opgespaard. Dit verplaatst de problemen echter. Tien miljoen jaar geleden waren er nog geen mensen. Sindsdien zijn er vijf miljard bijgekomen. Dus zijn er ook ten minste vijf miljard menselijke geboorten geweest, waar geen vorig bestaan als mens bij paste (op een totaal van naar schatting 50 miljard [60] mensen die ooit geleefd hebben). Volg in gedachten maar eens elke nu levende mens terug door zijn of haar veronderstelde vorige incarnaties. Vroeger of later kom je dan bij een incarnatie die niet in een vorig leven een mens was. Dus als reïncarnatie een feit zou zijn, dan zou voor elk van de nu levende 5 miljard mensen er in vroeger tijden iemand geboren zijn die niet een mens was in het onmiddellijk daaraan voorafgaande bestaan. Als er overledenen zijn die sinds hun dood nog niet gereïncarneerd zijn moet je die nog optellen bij die 5 miljard. Met andere woorden, als reïncarnatie een feit was dan zou toch zeker zo'n 10% van alle mensen in alle tijden in hun vorig bestaan geen mens zijn geweest. Voor veel reïncarnatieopvattingen is daar geen enkel probleem: stekende insecten, planten, dieren, engelen en goden genoeg. Volgens sommige reïncarnatieopvattingen is reïncarnatie hoe dan ook een zeldzaam verschijnsel, dat alleen optreedt in geval van een gewelddadige dood. Volgens traditionele hindoeëopvatting is de wereld als geheel een oneindige cyclus, waarin alles al oneindig vaak gebeurd is.

Het rekenargument is niet erg sterk, maar het maakt wel duidelijk dat de overtuiging dat alle mensen altijd een vorig bestaan als mens hebben gehad, niet spoort met de opvatting dat de mens-

heid nog niet zo lang bestaat.

Soms hoort men de bevolkingstoename in verband brengen met het feit dat tegenwoordig vorige levens veel recenter zijn dan vroeger. De opeenvolging van incarnaties gaat steeds vlugger, heet het dan. Een naturalistische verklaring ligt hier voor de hand: tv, films en boeken gaan tegenwoordig vaak over het nabije verleden, met name de Tweede Wereldoorlog. Ten slotte, in sommige visies is het einde der tijden nabij (of althans het begin van het Watermantijdperk), en zijn alle zielen bezig aan hun laatste incarnaties. De bevolkingstoename wordt dan zo een middel om de Nieuwe Tijd te beginnen. Het is duidelijk dat deze visies meer geloof dan wetenschap zijn.

6.2 Baby's zijn geen oude mensjes

Voorstanders van reïncarnatie wijzen er soms op dat kinderen zo vlug leren. Het tempo waarin ze hun moedertaal leren halen ze meestal niet meer tegen de tijd dat ze aan een tweede taal beginnen. Een speciale vorm van dit argument betreft wonderkinderen. Die leren namelijk nog veel vlugger. Het wonderkindargument stelt dat zo vlug leren niet kan, en dat het kind het dus al eens eerder geleerd heeft. Sommige voorstanders vinden dat de menselijke geest zo ingewikkeld is dat die onmogelijk in één generatie kan volgroeien. Dit is een typisch antroposofisch argument.

Misschien denken voorstanders van reïncarnatie dat de vermogens van kinderen wonderlijk zijn, omdat kinderen toch niet knapper kunnen zijn dan volwassenen. Het feit dat ze dat op het punt van vlug leren wél zijn, vindt voor hen een verklaring in het feit dat ze eigenlijk in een vorig leven alles al geleerd hebben. Het wonderkindargument is zwak, omdat het fantastische aan wonderkinderen is dat ze veel *vlugger* leren dan hun leeftijdsgenoten. Maar hoe ouder je wordt, hoe moeilijker het leren gaat. Ook kunnen wonderkinderen op jeugdige leeftijd veel meer dan de meeste volwassenen op het specialisme van het wonderkind. Er zijn dus twee redenen om juist te denken dat wonderkinderen beslist geen eerder leven erop hebben zitten. Sommige volwassenen kunnen

veel meer tillen of veel langer en sneller hardlopen dan de gemiddelde niet-gewichtheffer of marathonloper. Waarom zouden dergelijke verschillen in leertempo in de jeugd dan zo raadselachtig zijn?

Het argument dat kinderen dingen leren omdat ze ze al wisten is ook om een andere reden ondeugdelijk. De gedachte dat je alleen iets kunt leren als je het eigenlijk al wist heeft iets tegenstrijdigs, want wanneer wist je het dan voor het eerst? Het ligt meer voor de hand dat je iets weet omdat je het ooit geleerd hebt, dan dat je iets kunt leren omdat je het al wist. [61]

Afgezien nog van het feit dat er nooit Britse kindertjes worden geboren die een onverbeterlijk Frans accent blijken te hebben of andersom, vertonen kleine kinderen niets van de wijsheid of ervaring van oudere mensen. Reïncarnatie verklaart niet waarom wedergeborenen wél met allerlei herinneringen zouden rondlopen, maar als kind toch vlotter kunnen leren dan op hun oude dag in een vorig bestaan, en dat ze bovendien alle levenswijsheid en ervaring missen en zelf weer moeizaam moeten opbouwen?

In wezen is dit argument al geformuleerd door Tertullianus, een theoloog uit het begin van de derde eeuw n.C. Dat kinderen vlot kunnen leren is in de naturalistische visie niet zo'n probleem. Bij veel dieren leren de jonge dieren allerhande nuttige dingen door ervaring en nadoen. Dit is met name bij zoogdieren het geval. Het zenuwstelsel is bij jonge dieren en mensen nog in de groei, net zo als trouwens de rest van het lichaam, en in elk geval is het nog een onbeschreven blad. Met andere woorden, vlot leren in je jeugd is een biologisch feit, en er is geen noodzaak om bovennatuurlijke verklaringen te zoeken.

Het argument van de ingewikkelde geest die vele generaties moet rijpen, maakt op mensen met een naturalistische instelling geen indruk. Het lichaam heeft wel aan weinig tijd (20 jaar bijvoorbeeld) genoeg om tot volle wasdom te komen. In die tijd zien we de geest ook groeien. Dat lijkt vanzelf te gaan, maar dat is natuurlijk niet zo. Misschien is het onmogelijk of moeilijk dat hele proces te begrijpen, maar dat is wat anders. Als je je uitlaat over de

onmogelijkheid van iets zul je toch iets moeten weten van de middelen. Voor ‘begrijpen’ weten we wat de middelen zijn: ons eigen verstand, en we weten dat dat beperkt is. Wat weten we eigenlijk van de ontwikkeling van de geest? De psychologen en pedagogen en andere geleerden doen hun best om daar meer van te weten te komen. Voorlopig is er geen enkele reden om met enige stelligheid te beweren dat de gebruikelijke 10 tot 20 jaar niet voldoende zouden zijn.

6.3 Het breinargument

Het breinargument [62] zegt dat onze gevoelens, gedachten en herinneringen in ons hoofd zitten. Hoe kunnen die van het hoofd van een stervende overgedragen worden naar het zenuwstelsel van een ongeboren baby? Overdracht van informatie is een fysiek proces. Daar horen fysieke verschijnselen bij, maar die zijn niet waargenomen.

De hoeveelheid informatie waar het om gaat, is enorm. Al onze herinneringen, alles wat we weten en kunnen, is allemaal vastgelegd in een netwerk van onderlinge verbindingen van onze ruim tien miljard zenuwcellen, elk met vele duizenden vertakkingen naar andere zenuwcellen. Deze herinneringen worden aan de lopende band vastgelegd en opgeroepen; in rust gebruiken onze hersenen een kwart van onze energie. Een gedachte die voor ons gevoel iets enkelvoudigs is, is misschien wel opgebouwd uit de activiteit van miljarden zenuwcellen.

De hoeveelheid informatie is zelfs zo groot dat we ons horen af te vragen of ons brein niet te klein is voor al onze herinneringen. Onze herinnering werkt selectief. Sommige dingen onthoud je in het geheel niet, sommige flarden onthoud je precies. Er is niets dat erop wijst dat we ons het merendeel van onze ervaringen ook kunnen herinneren. Dat is één reden om te denken dat er voor ons geheugen genoeg plaats is. Een tweede reden is dat onze ervaringen een grote mate van *datacompressie* toelaten. Als je bijvoorbeeld gisteren je vriend Henk hebt gezien, heb je op dat ogenblik Henk herkend. Voor de herinnering is dan alleen maar

nodig om te onthouden 'Henk', mogelijk daarbij nog 'Bruiner van de wintersport'. Het complete beeld van Henk zijn gezicht en gestalte hoeft dan niet elke keer opnieuw onthouden te worden. Onze ervaringen lijken op elkaar, daarom hebben we er ook wat aan. Met andere woorden, als ons brein herinneringen bewaart in de vorm van verschillen met eerdere herinneringen is het probleem 'is er wel genoeg ruimte in onze bovenkamer' minder klemmend. Uit eigen ervaring kunnen we trouwens vaststellen dat iets onthouden makkelijker is naarmate het met meer zaken in verband gebracht kan worden, naarmate het meer lijkt op iets bekends. Het betekent wel dat er bij het oproepen van een herinnering heel veel moet gebeuren, het is geen kwestie van een videoband afspelen.

Gelukkig merken we daar niets van, net zoals we onze eigen ogen niet zien en net zoals we niet hoeven na te denken bij een gecompliceerde beweging zoals lopen, spreken of schrijven. Pas door gezichtbedrog merk je iets van de werking van je ogen. Dat is met veel dingen zo: juist door hersendefecten ontdekt men iets van de werking van de hersenen.

Een voorbeeld daarvan is het onderzoek van McCarthy en Warrington (1988). Het is bekend dat hersenbeschadigingen soms maken dat mensen bijvoorbeeld bij een woord, laten we zeggen kanarie, nauwelijks meer weten wat het betekent. Ook komt het voor dat een plaatje, zeg van een hamer, niet herkend wordt, terwijl de patiënt toch een uitvoerige beschrijving in woorden kan geven. Zulk soort afwijkingen komen onder andere voor bij mensen bij wie de communicatie tussen de beide hersenhelften is gestoord.

McCarthy en Warrington doen verslag van een patiënt die de een of andere afwijking had in de linkerslaapkwab van de hersenen, en die namen van dieren of algemener levende wezens (bijvoorbeeld neushoorn, dolfijn) niet meer kon thuisbrengen. Merkwaardigerwijs had de man geen moeite met plaatjes. Bij een plaatje van een neushoorn of dolfijn bleek hij veel van die beesten te weten, inclusief de namen. Een dergelijke handicap had hij niet

bij het beschrijven van levenloze objecten zoals een kruiwagen of een vuurtoren. Het is bekend dat links in de hersenen taal verwerkt wordt en rechts beelden. Dat de linkerslaapkwab van de hersenen bij de verwerking van taal betrokken is, is ook niet nieuw. Maar dat een beschadiging zó gericht kan werken was nog niet bekend. Een beschadiging kan kennelijk zo plaatselijk zijn dat alleen verbindingen van dierwoord naar dierbetekenis uitvallen, terwijl de verbinding andersom en ook de verbinding dingwoord naar dingbetekenis veel minder is aangetast.

Het is niet duidelijk hoe onstoffelijke invloeden in staat zouden kunnen zijn fysieke veranderingen aan te brengen in het halfvolgroeide brein van een ongeborn vrucht, op zo'n manier dat daar jaren later herinneringen aanwezig blijken. De herinnering aan meegemaakte gebeurtenissen wordt pas blijvend als ze door de hippocampus (nabij de slaapkwabben) bewerkt is. Om iets te veranderen in de hersenen is fysieke energie nodig: cellen moeten zich vermeerderen of afsterven (in de ongeborn vrucht), dan wel moeten verbindingen tussen cellen gelegd of verbroken worden.

Stevenson brengt tegen dit argument in dat hij in niet-fysische energie gelooft, die dezelfde rol als fysieke energie kan spelen. Dit klinkt een natuurwetenschapper in de oren of iemand het over droog water, niet-ferritisch ijzer, ongeoxideerd roest of niet-kristallijne diamant heeft. [63]

Veel mensen krijgen op het eind van hun leven hersenbeschadigingen, die het geheugen en de persoonlijkheid verwoesten. De ziekte van Alzheimer, seniele aftakeling, dementie, dit gebrek komt in vele vormen en onder vele namen. Zou zo iemand dan bij de dood al zijn of haar herinneringen terugkrijgen? Voor wie gelooft in een almachtige goede God, is daar geen probleem, maar we bespreken hier de opvatting dat dit een natuurlijk proces is, waarvoor tastbare bewijzen zouden bestaan.

In zekere zin is dit ook het vorige argument: baby's worden nimmer in coma geboren, en nieuwgeborenen die aan seniele aftakeling lijden, zijn uiterst zeldzaam. In deze vorm is het breinargument niet nieuw. De dichter Lucretius, een Romeins dichter en tijdge-

noot van Julius Caesar verwoordde deze gedachte al in zijn gedicht *De Rerum Natura*. In dat werk populariseerde hij de filosofie van Democritus en Epicurus, die beiden het bestaan van een onzichtbare wereld met demonen, geesten en goden stelselmatig afwezen.

Voorstanders van reïncarnatie negeren dit argument meestal. Ze doen het af met ‘De wetenschap weet ook niet alles,’ of ze versimpelen het brein tot een radioverbinding met de geest die met een flinke klap kan worden uitgeschakeld. [64]

Naturalistisch denkende mensen wordt wel eens verweten dat ze geen ontzag voor de wonderen van de natuur hebben, onromantisch zijn, en doen of ze de wijsheid in pacht hebben. Maar wat dit argument betreft zijn de rollen omgedraaid.

Voorstanders van reïncarnatie geloven vaak in een onstoffelijke geest die na overlijden blijft voortbestaan, en dan nog contact heeft met andere geesten en over voldoende waarnemingsvermogen beschikt om onbezette ongeboren vruchten op te zoeken en binnen te treden. Als wedergeboorte (met behoud van herinnering) een feit zou zijn, dan zou er een uitgebreide onzichtbare werkelijkheid bestaan, met hogere machten en onbekende natuurkrachten, die diep ingrijpt in het reilen en zeilen van de wereld, maar die uitsluitend kenbaar is door een daad van geloof.

Naturalistische mensen kunnen zo’n daad van geloof aan het occulte niet opbrengen.

7. Zijlijnen

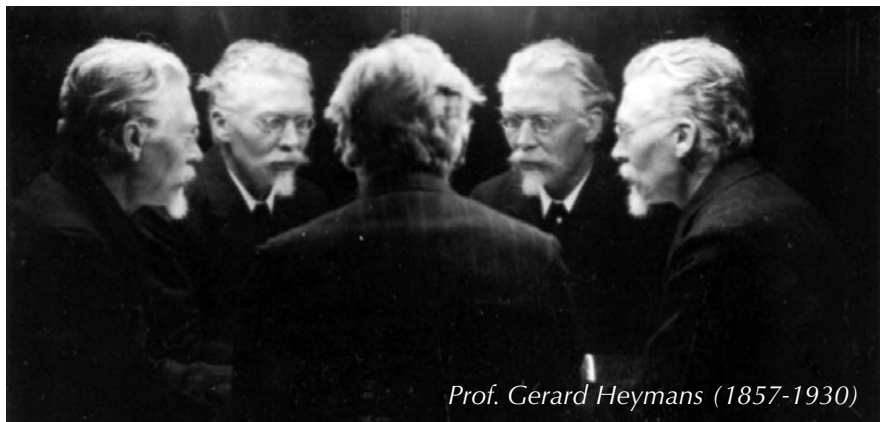
7.1 Het déjà-vugevoel

Sommige mensen ervaren af en toe het gevoel dat ze bezig zijn voor de tweede keer de gebeurtenissen van dat ogenblik te doorleven. Het wordt wel eens beweerd dat men dan inderdaad iets voor de tweede keer meemaakt, namelijk een gebeurtenis uit een vorig leven. Er is echter ook een naturalistische verklaring.

Mogelijk is het déjà-vu een soort van herinneringsbedrog. De situatie waarin men zich bevindt zou dan in een of ander opzicht lijken op iets dat men al eens heeft meegemaakt. Maar van die eerdere ervaring is zoveel vergeten dat men niet meer weet wat het aanknopingspunt is. Alleen het gevoel van vertrouwdheid met de situatie is overgebleven. Een beetje zoals de grijns van de Cheshire Cat in *Alice in Wonderland*, die nog bleef hangen, terwijl de kat zelf al onzichtbaar was geworden.

Sommige mensen ervaren het déjà-vugevoel heel intens. Ze hebben het gevoel alsof de hele situatie, inclusief het weer, de plaats waar men zich bevindt, de gebeurtenissen zoals die zich achtereenvolgens afspelen, allemaal weer zijn zoals het al eens was.

De Groningse hoogleraar Heymans heeft daar in 1904 onderzoek naar gedaan. [65] Hij merkte op, dat dit verschijnsel voorkomt bij mensen met een grote emotionaliteit, die een onregelmatig werkritme hebben en die sterke stemmingswisselingen kunnen ondergaan. Het verschijnsel treedt dan op bij verlaagde concentratie. Zijn conclusie was dat de verlaagde concentratie maakt dat de situatie die men ondergaat, van zwakke associaties wordt voorzien. Onder normale omstandigheden zijn zwakke associaties voor de hersenen een teken van een herinnering aan een feit dat lang geleden gebeurde. Het gevoel van déjà-vu is dus een illusie, waarbij de ervaringen van het ogenblik zelf

Prof. Gerard Heymans (1857-1930)

worden aangezien voor herinneringen aan een lang vervlogen gebeurtenis.

Heymans concludeerde dit om twee redenen. Als de mensen die dit overkwam, gingen opletten (om precies te kunnen vertellen wat ze beleefden), dan was het *déjà-vu*gevoel opeens weer weg. Dat was de eerste reden van Heymans. Normaal worden herinneringen juist sterker als je je concentreert en meer details naar boven probeert te halen. De tweede reden was dat dezelfde mensen die soms een *déjà-vu* ervaren, ook wel eens (maar veel zeldener) ervaren dat alles wat ze beleven volkomen vreemd en droomachtig lijkt. Heymans verklaart dit als veroorzaakt door het totaal wegvalen van alle associaties, in plaats van het zwakker worden.

Mensen die menen een situatie te herkennen uit een eerder leven, doen er dus goed aan zich op zo'n ogenblik goed te concentreren: als het een echte herinnering is, zullen ze zich steeds meer herinneren, als het een illusie is, dan zal die daardoor verdwijnen.

Niet duidelijk in overeenstemming met Heymans' theorie is de ervaring van sommige mensen dat het verschijnsel zich ook wel voordoet als men, bijvoorbeeld tijdens vakantie in een vreemd land, op een plaats is waar men nooit eerder geweest is.

Voor het verschijnsel van *déjà-vu* zijn nog wel meer verklaringen bedacht. [66] Er zijn ook ziektebeelden die op epilepsie lijken,

en waarvan déjà-vu een van de verschijnselen is. Kortom, hoewel het spontaan optreden van déjà-vu enigszins ongrijpbaar is, is er voorlopig geen reden om een bovennatuurlijke verklaring voor dit verschijnsel aan te nemen.

Overigens is het op zich uiterst onaannemelijk dat men een gebeurtenis precies zo voor de tweede maal meemaakt. De ervaringen van een enkel ogenblik zijn zo uniek (het is lente 1989, ik sta in mijn nieuwe keuken uit het raam te kijken naar de vogeltjes, de CD-speler speelt het nieuwste van Madonna . . .), dat het meestal volstrekt uitgesloten is dat zoiets een keer eerder is gebeurd.

7.2 Stervenservaringen

Het komt soms voor dat mensen bijna dood zijn, maar vervolgens weer herstellen. Op het randje van de dood hebben zulke mensen soms een hele bijzondere ervaring gehad. [67] Dit schijnt voor te komen bij meer dan de helft van patiënten die 'klinisch dood' zijn als gevolg van hartstilstand. [68]

Deze ervaring kan een beeld zijn waarbij ze zichzelf zagen liggen, terwijl artsen koortschtig bezig waren met reanimatie. Wat de omstanders dan zeggen, kunnen de patiënten dan vaak nog goed verstaan, en later kunnen ze het zich nog herinneren ook. Het kan ook zijn dat ze ervoeren een soort van tunnel in te gaan met een stralend licht aan het eind, en soms ook een gestalte (Petrus? Boeddha?) die ze verder wil begeleiden (of juist niet), of die hun leven met ze doorneemt. Ze beleven dan een groot gevoel van vrede en vreugde. Ze zijn dan op de grens van leven en dood. Dan houdt het op en ze keren weer terug in de werkelijkheid. Ervaringen waarbij men zich buiten het eigen lichaam waant, kunnen ook optreden zonder dat men bijna dood is. Het kenmerkende van deze ervaringen schijnt te zijn dat men na afloop het gevoel heeft dat het echt gebeurd is, in tegenstelling tot wat meestal met dromen het geval is.

Zo'n bijna-doodervaring (BDE) is een ingrijpende beleving, die voor degene die het ondergaat, vaak heel belangrijk is. Die ervaring maakt dat mensen minder bang voor de dood worden, dank-

baar voor het leven en minder egoïstisch. Overigens, nare bijna-doodervaringen met demonen en hellevuur schijnen in een minderheid van de gevallen ook voor te komen. [69]

Sommige mensen zien in dit soort belevenissen een bewijs dat de ziel los van het lichaam kan bestaan. Het is moeilijk om hier proeven mee te doen, maar onderzoekers kunnen wel aannemelijk maken dat hier eerder sprake is van een storing van de hersenen.

Sommige sceptici zeggen dat gebrek aan zuurstof de verklaring is, maar in de eerste plaats verklaart dit niets (waarom dat tunnel-effect, waarom een uittredingservaring, waarom het gelukkige gevoel, waarom lijkt het zo echt) en in de tweede plaats is het niet waar. Bij sommige patiënten die een bijna-doodervaring hadden is vastgesteld dat de zuurstoftoevoer naar de hersenen normaal was [70], en een aantal van de kenmerkende verschijnselen treedt ook op zonder zuurstofgebrek, terwijl zuurstofgebrek deze verschijnselen gemeenlijk niet oproept.

Kort samengevat luidt de opvatting van de psycholoog Susan Blackmore dat de hersenen het contact met de zintuigen verliezen, om te beginnen met de ogen. Bij verdovingen van patiënten is vaak gebleken dat het gehoor als laatste uitvalt. De hersenen proberen toch een beeld van de wereld op te bouwen (dat is waar de hersenen namelijk voortdurend mee bezig zijn), en dat beeld wordt dan opgebouwd uit wat voorhanden is: stemmen, de wetenschap dat je ergens op een bed of tafel ligt, illusies in de vorm van spiralen of concentrische cirkels met een helder licht in het midden, en godsdienstige voorstellingen.

Illusies in de vorm van spiralen komen ook voor bij migraine en epilepsie als mescaline en LSD, en soms tijdens mediteren of in slaap vallen. De normale toestand van het zenuwstelsel is dat de zenuwcellen elkaar in bedwang houden. Van stoffen als LSD is bekend dat ze deze remmende werking belemmeren. Het grote licht in het midden van het gezichtsveld kan misschien komen doordat alle gezichts-zenuwcellen ongeremd signalen afgeven. Er zijn nu eenmaal meer zenuwcellen die met het midden van het

gezichtsveld te maken hebben dan met de rand.

De belangrijkste vraag is echter waarom deze ervaring zo echt lijkt. Waarom schijnen ervaringen ons echt toe? We zeiden al dat de indrukken van onze zintuigen op tal van manieren zijn bewerkt voordat we ons ervan bewust worden. Het is onaannemelijk dat ons zenuwstelsel van al die gegevens bijhoudt wat van buiten en wat van binnen komt. Blackmore vermoedt dat de hersenen datgene voor echt aanzien wat het beste klopt, in haar woorden: het stabielste beschikbare model. Als de zintuigen uitvallen is dat stabielste model misschien deels opgebouwd uit herinneringen en algemene kennis. Dat verklaart de ervaring dat men van bovenaf neerkijkt op het eigen lichaam. Veel mensen hebben de neiging om zich de wereld in herinnering en in dromen voor te stellen in vogelvluchtperspectief.

Misschien klopt dit, en misschien ook niet. Als men wakker wordt, weet men meestal wel dat de dromen bedrog zijn, maar dat is niet zo bij de stervenservaring. In elk geval, men kan niet zomaar aannemen dat iemand die op sterven na dood is, nog goed kan onderscheiden wat de werkelijkheid is. En daar gaat het hier om: zijn deze ervaringen een overtuigend bewijs van de mogelijkheid dat de ziel buiten het lichaam kan bestaan? Het is al moeilijk genoeg om goede waarnemingen te doen als je bij je volle verstand en bewustzijn bent, niet wordt afgeleid en weet waar je op moet letten.

Ervaringen buiten het lichaam te zijn, komen ook voor bij mensen die gewoon gezond zijn, of in elk geval niet op sterven liggen of zuurstofgebrek hebben. Aan dergelijke uittredingservaringen is veel onderzoek gedaan, en daarbij is gebleken dat het een bijzonder soort zinsbegoocheling is. De verhalen van zulke ervaringen zijn nogal fantastisch en onlogisch. Men ziet in uitgetreden toestand vaak dingen die er niet zijn, of men ziet dingen die er wél zijn juist niet, bijvoorbeeld een getal dat op een onbereikbare plaats is opgeschreven. In elk geval leveren deze ervaringen weinig bewijs op voor de mogelijkheid dat de geest los van het lichaam zou kunnen bestaan.

Een detailprobleem betreffende sterven is het volgende. Iemand die bij een ongeluk het bewustzijn verliest, lijkt na bijgekomen te zijn de laatste paar minuten voor het ongeluk vergeten te zijn. Dit is goed te verklaren: de hersenen (preciezer: de hippocampussen) hebben een paar minuten de tijd nodig om een herinnering vast te leggen. Als die tijd ontbreekt, dan wordt die herinnering niet vastgelegd. Ze was dus niet vergeten, maar er nooit geweest. Je mag aannemen dat een plotselinge gewelddadige dood op de herinnering een soortgelijke werking heeft. Toch komt het vaak voor dat iemand die zich een vorig bestaan herinnert, ook tot in details weet hoe hij of zij stierf, ook als dit plotseling en gewelddadig was.

7.3 Erfelijkheid

Soms wordt ter verklaring van reïncarnatiegevallen gewezen op erfelijkheid: misschien worden herinneringen door overerving overgedragen. Deze verklaring deugt van geen kanten. In de eerste plaats zijn er veel reïncarnatiegevallen gemeld, waar van afstamming geen sprake kan zijn. Zelfs als van afstamming sprake zou zijn, dan nog is het moeilijk om je voor te stellen hoe de ervaring van te sterven op het nageslacht kan overgaan. Dat even daar gelaten, zouden grote hoeveelheden informatie dan op de een of andere manier in de genen moeten overgaan, en vervolgens vele generaties lang als één blok moeten worden doorgegeven, om uiteindelijk op de een of andere manier weer van de genen naar de hersenen te gaan. Dit is volkomen in strijd met alles wat van erfelijkheid en de hersenfunctie bekend is.

Aan de andere kant, het geloof aan de echtheid van herinneringen aan vorige levens brengt meestal met zich mee dat een omvangrijke onzichtbare wereld moet worden verondersteld. De wetten van de erfelijkheid kunnen in die occulte wereld natuurlijk totaal anders zijn. Met andere woorden, iemand die naturalistisch denkt, zal de verklaring door de erfelijkheid afwijzen, maar voor wie in het occulte gelooft is deze verklaring net zo goed als elke andere paranormale verklaring.

Erfelijkheid speelt nog op een andere manier een rol in plei-

doeien voor en tegen reïncarnatie. Waar de tegenstanders wijzen op het grote belang van de erfelijkheid en de opvoeding bij de vorming van het karakter en de geestelijke eigenschappen, opperen de voorstanders dat de onstoffelijke ziel op zoek naar onbezette foetussen zich intuïtief meer aangetrokken voelt tot foetussen waarvan het DNA en de ouders goed passen. Maar dat wil zeggen dat de onstoffelijke ziel aan de genen zou kunnen aflezen hoe het organisme zal zijn. Geen geleerde weet bij benadering het antwoord op de vraag hoe de genen de ontwikkeling besturen, maar geen enkele onstoffelijke ziel zou hier zelfs maar voor hoeven nadenken? Met andere woorden, een tegenwerping op grond van feiten wordt opgelost door iets aan te nemen over een onzichtbare wereld.

7.4 Tv

Bij de interpretatie van tv-materiaal is het verstandig te bedenken dat de tv een amusementsmedium is. Documentaires zijn vaak geënceneerd, ze zijn weliswaar ter leering ende vermaeck, maar het vermaeck gaat meestal voor. Bij de bespreking van het geval van Jane Evans zagen we al dat de makers van de documentaire de wat zwakkere zaken gewoon weglieten, en zeker geen moeite gedaan hadden om uit te vorsen of de journalist Iverson iets over het hoofd had gezien.

Bij de bespreking van xenoglossie kwam een hypnotiseur ter sprake die een goedlopende tv-show had op een plaatselijk tv-station. Toen Thomason hem liet weten dat er van die talen uit voorbije levens niets deugde, verloor hij alle belangstelling om verder te gaan met wetenschappelijk onderzoek.

Enige tijd geleden (in 1986) was er op de Nederlandse tv een Australisch programma met een viertal dames (geselecteerd uit een groep van 200) die onder hypnose een Europees vorig leven rapporteerden. [71] Dit is op zich al een probleem: het is niet zo vreemd als onder 200 mensen er een paar bij zijn die zich onder hypnose zaken herinneren waarvan de bron moeilijk te vinden is.

Wat waren die herinneringen? Eén had een Schots accent en de

ander sprak een mondjevol Duits. Een ander sprak 'perfect' Frans, als de camera niet liep, anders alleen Australisch. Hoe goed het Schots was, daar zou je een Engelse dialectkundige voor moeten hebben, maar die was in het programma nergens te bekennen. Het 'Duits' was zo dat alleen een Australiër zou kunnen denken dat het iets voorstelde.

Jenny Green, een van de vier vrouwen, zou de dochter zijn geweest van de joodse juwelier Josef Hallmann uit Düsseldorf, en ze zou einde jaren 30 met haar vader en moeder in concentratiekamp Aufden zijn vermoord.

De journalist Roy Fenster ontdekte dat hier vrijwel niets van klopte. Wel had er een kinderloze timmerman Franz Hallmann in Düsseldorf gewoond, maar die stierf in 1934. Concentratiekamp Aufden heeft ook niet bestaan. De makers van de documentaire wisten dit heel goed, maar lieten toch Jenny Green het huis aanwijzen waar ze gewoond zou hebben (en dat na de oorlog pas gebouwd was, omdat alles in die buurt was platgebombardeerd).

Aan deze ontdekking zit één luchtje: ze is in *Privé* gepubliceerd [72] en dat blad heeft al net zo weinig wetenschappelijke standing als een AVRO-documentaire.

Wat dit betreft vertoont reïncarnatie grote overeenkomst met tal van andere zaken zoals astrologie, UFO's, klopgeesten, handlijnkunde en noem maar op: de belangstelling ervoor wordt opgeklopt door de amusementsmedia.

Jenny Green samen met hypnotherapeut Peter Ramster (l) op zoek naar haar oude huis in Düsseldorf.

8. Morele zaken

8.1 Het morele argument

Het morele (theosofische) argument neemt aan dat er een verborgen doch ijzeren rechtvaardigheid bestaat. Verborgен, omdat er van een dergelijke rechtvaardigheid niets te bespeuren valt; ijzeren, omdat uiteindelijk alles beloond en gestraft wordt. Het is niet duidelijk waarom op kosmische schaal rechtvaardigheid zou bestaan. Dat we het allemaal naar vinden als het ons tegenzit, en dat we vaak lijdzaam toe moeten zien dat slechtaards ongestraft profiteren van hun euvele daden, dat is niet meer dan menselijk. Maar daar volgt niet uit dat de natuur automatisch zou zorgen dat recht geschiedt, dat het goede beloond wordt en het kwade gestraft. Integendeel, wie om zich heen kijkt ziet niets van een kosmische gerechtigheid. Is recht niet veeleer een menselijke schepping: uiteindelijk de bescherming die de maatschappij probeert te geven aan enkelingen, om een oorlog van allen tegen allen te voorkomen? In de grond is het morele argument een wens: zo zou het moeten zijn, denken de voorstanders. Maar is een verborgen doch ijzeren rechtvaardigheid wel zo wenselijk?

Voorstanders van het morele argument menen vaak dat compensatie en vergelding een natuurlijk proces is, de wet van karma, die we aan het begin al noemden. Maar als bij aardbeving, hongersnood of ongelukje in een chemische fabriek met één klap duizenden mensen worden gedood of verminkt, welk natuurlijk proces heeft dan gezorgd dat tientallen jaren terug de zielen van slechteriken in de lichamen van de toekomstige slachtoffers terecht kwamen? Of moet men bij zulke rampen denken aan een soort van Sodom-en-Gomorra-actie van de wet van karma? De mededeling dat iets naars (verdriet, honger, ziekte, angst) het gevolg is van een slecht vorig leven is meestal niet bijzonder opbeu-

rend, evenmin als de opwekking het maar geduldig te verduren om zo een beter volgend leven te hebben. Wat voor troost kan een moeder van een kind met kanker putten uit de wet van karma? Reïncarnatie als verklaring voor de ellende in de wereld, is een onbewijsbare veronderstelling, die in uiterste consequentie harteloos is.

Eén versie van het morele argument is dat in opeenvolgende levens de mens naar volmaaktheid streeft. Het is niet duidelijk op grond waarvan mensen volmaakter moeten worden en waaruit die volmaaktheid zou bestaan. Hoe kun je nu tegelijk de mensen verdelen in volmaakten en minder volmaakten, en volhouden dat de ontwikkeling in de richting van volmaaktheid gaat? Moeten we ons voorstellen dat een theosofisch theekransje de laagste graad van perfectie [73] is, en ongeletterde maar niettemin geduldige en vastberaden bewoners van Zuid-Amerikaanse concentratiekampen de hoogste graad?

De natuurwetenschapper heeft nog een emotionele reden waarom hij of zij sceptisch staat tegenover het paranormale en het occulte, bijvoorbeeld reïncarnatie, maar ook astrologie, gedachtelezen of wat dan ook.

In zijn of haar eigen werk wordt hij of zij voortdurend teruggefloten door de feiten. Bijna nooit is een eerste ingeving of vermoeden juist. Pas met veel vallen en opstaan kun je de natuur wat geheimpjes ontfutselen. Maar in het paranormale gaat het heel anders. Op basis van sterke verhalen en pure gevoelsargumenten volgt de ene conclusie op de andere en als er iets niet klopt met de feiten, dan wordt er een stuk onzichtbare werkelijkheid bijbedacht. Smoezen, denkt de wetenschapper, zo werkt het niet. Als de resultaten dan uiteindelijk indruisen tegen alles wat wel door deugdelijk onderzoek is gevonden, dan denkt de wetenschapper: geen wonder, de methode deugt niet, erger, is een garantie voor onzinnige resultaten.

8.2 Toch reïncarnatie?

Vanuit een naturalistische opvatting is één vorm van reïncarnatie wel verdedigbaar. Als we sterven, wordt ons lichaam vroeger of later weer opgenomen in de kringloop van de natuur. Als we kinderen hebben, dan hebben die (een helft) van onze erfelijke aanleg; aanleg die voor onszelf ook van wezenlijk belang is, en die we in veel opzichten delen met andere levende wezens. Als een van ons opgroeit onder de dieren in plaats van onder de mensen, dan wordt diens geest niet goed gevormd. Al onze hogere vaardigheden, spreken, schrijven, kunsten en wetenschappen en het vermogen elkander lief te hebben en ons gezamenlijk in te spannen voor een beter leven, dat alles hebben we verworven door de contacten met andere mensen, in de eerste plaats met onze ouders natuurlijk. Met veel van wat we doen of laten beïnvloeden we weer andere mensen. Al onze gedachten en daden, goede en slechte, vormen kleine draadjes in het maatschappelijke weefsel dat alle mensen vormt en opvoedt. Als we dood zijn, dan is die invloed nog daar: groot in degenen die we hebben mogen helpen opvoe-

den, en misschien kleiner in diegenen die we maar eens vluchtig passeerden. Je zou dat karma kunnen noemen. Deze opvatting komt dicht bij de boeddhistische. Reïncarnatiegeloof hoeft niet in te houden dat er tastbare bewijzen in de trant van herinneringen zijn voor een vorig leven als mens. Het is denkbaar dat men bovengeschetste visie gestalte geeft in een religieuze vorm, maar een religieuze verwoording of ritueel hoeft niet uit te gaan van de onvergankelijkheid van de persoon.

In de bovengeschetste visie is geen plaats voor beloning of straf of heropvoeding als het leven voorbij is. Onrecht goedmaken is een taak voor de levenden, die zij niet kunnen afschuiven. Wat beloning betreft: we hebben het zelf in de hand of de rest van de mensheid reden heeft om dankbaar te zijn voor onze bijdragen tot de samenleving van alle mensen van alle tijden.

9. Samenvatting

Reïncarnatie is op wetenschappelijke gronden niet uit te sluiten. Een bewijs op grond van herinneringen aan een vorig bestaan of andere tastbare sporen van een vorig leven ontbreekt echter. Bij de meeste reïncarnatieverhalen ontbreekt het taaie volhardende speurwerk dat de echtheid zou kunnen vaststellen. In de paar gevallen die zich ervoor leenden en waar dat ondernomen is, bleek een natuurlijke verklaring voor de hand te liggen. Onderzoekers die bewijzen voor reïncarnatie vinden, geven vaak de indruk dat ze alleen maar kijken of de feiten in overeenstemming zijn met hun geloof. Regressietherapie is soms succesvol, maar dat is geen bewijs voor het bestaan van reïncarnatie, evenmin als het plezier dat men heeft aan sprookjes, of de lering die men eruit trekken kan, bewijst dat die sprookjes echt gebeurd zijn. Dat de reïncarnaties tijdens hypnotische regressies heel realistisch doorleefd worden is ook geen bewijs voor de echtheid.

Veel vormen van reïncarnatiegeloof zijn niet afhankelijk van sporen van een vorig bestaan. Toch zijn zelfs die vormen niet altijd vrij van inconsistenties of harteloze visies op het lot van minder gelukkigen.

Een visie op de mens, waarbij men zichzelf ziet als onlosmakelijk deel van de maatschappij van alle mensen van alle tijden lijkt veel op de boeddhistische opvatting van reïncarnatie, maar is volkomen naturalistisch.

Noten

1. Bijvoorbeeld [Edwards, Fall 1986 - Summer 1987], die zich sterk afzet tegen de theosofische zienswijze. Zie ook [Correspondence, Fall 1987]
2. [Tineke Chowdhury in: Kranenborg, Verbrugh e.a., 1988, p.43-45]
3. Brandon, 1967, p.165-174]
4. [Tineke Chowdhuri in: Kranenborg, Verbrugh e.a., 1988, p.55-58], zie ook het artikel over Buddhism in de Encyclopedia Britannica en zie ook het geciteerde lesmateriaal van de Stichting O.M.O.
5. Zie ook [Kranenborg in: Kranenborg, Verbrugh e.a., 1988, p.80-85] en [Ten Dam, 1983, vol. 1, p.68-94].
6. [Gardner, 1967, p.140-148]. Volgens de theosofie vormen de ariërs een der wortelrassen.
7. [Verbrugh in: Kranenborg, Verbrugh e.a., 1988, p.116-148]
8. [Kovoor, 1980, p.138]
9. Zie [Chada en Stevenson, 1988]
10. [Kranenborg in: Kranenborg, Verbrugh e.a., 1988, p.85-88]
11. [Head&Cranston, 1977, p.486], ook geciteerd in [Ten Dam, 1983].
12. [Haraldsson, 1985]
13. [Delacour, 1984, p.12-13]
14. [Ducasse, 1961, p.210]
15. De historische gegevens in deze paragraaf zijn te vinden in een aantal overzichten, onder meer die van Wilson, Scott Rogo en Ten Dam.
16. [Ducasse, 1961, p.271-274]
17. [Ten Dam, 1983, vol. 1, p.23]
18. [Ducasse, 1961, p.276-299]

19. [Walker, 1981, p.49-54]
20. [Harris, 1986a], [Harris, 1986b] hoofdstuk 16, 17, 18, [Harris, 1988]; deze drie zijn vrijwel identiek, maar [Harris, 1986a] is iets beknopter.
21. Livonia: *The Living Wood*, door Louis de Wohl (1947); hofdame Catharina: *Katherine, The Virgin Widow*, door Jean Plaidy; Alison: *The Moneyman*, door T.B. Costain (1948).
22. [Wilson, 1981, p.196-207]
23. [Wilson, 1981, p.29-35]
24. [Scott Rogo, 1986, p.144]
25. [Vroon, 1988, p.91-93]
26. Persoonlijke mededeling van Vroon aan de auteur.
27. Zie [Baker, 1987-88], [Reveen, 1987-88], [Spanos, 1987-88], [Hilgard, 1981]
28. [Nuland, 1988, p.3-30]; deze auteur benadrukt sterk het feit dat artsen wegens hun beroepsethiek en langdurige training door hun patiënten vertrouwd worden.
29. Meer over de manier waarop onze hersenen onze gezondheid in stand houden in [Ornstein & Sobel, 1988]
30. [Scott Rogo, 1986, p.171-173, p.189]
31. 'Cassandra,' deze dame was aanwezig op de First International Conference on Personality/Dissociative States. Daniel Keyes beschrijft in zijn boek *The Minds of Billy Milligan*, Bantam, 1981, iemand met 24 persoonlijkheden. Bron: zie volgende noot.
32. Ontleend aan een publicatie van het Institute of Noetic Sciences.
33. [Kampman, 1976]
34. Net die dag te hard geleerd voor een meetkundeproefwerk?
35. De hier besproken gevallen zijn ontleend aan [Stevenson, 1981]. De andere publicaties van Stevenson in boekvorm zijn moeilijk te verkrijgen en nogal prijzig.
36. [Stevenson, 1981, p.322-323]
37. [Wilson, 1981, p.208-222]

38. Zie [Stevenson, 1981], gevallen van respectievelijk Prakash, Jasbir, Wijeratne, Ravi Shankar en Parmod.
39. [Stevenson, 1988]
40. Zie [Scott Rogo, 1986, p.60], Matlocks recensie van dat boek en de daarop volgende discussie, waarin Stevenson zich laat kennen als iemand met zeer lange tenen. Zie ook [Wilson, 1981, p.83 en p.259]
41. Volgens een ander bijgeloof zijn zulke kinderen helderziend of iets dergelijks, wat voor de ouders een reden kan zijn om hun kinderen juist aan te moedigen als ze over vorige levens beginnen.
42. [Edwards, Summer 1987]
43. [Kramer in: Kranenborg, Verbrugh e.a., 1988, p.103-104]
44. [Chada en Stevenson, 1988].
45. [Pasricha en Barker, 1981], zie ook [Pasricha, 1979] en [Barker, 1979].
46. [Stevenson, 1981, p.172-192] (over Gnanatilleka) en [Kovoor, 1980, p.139-148] (over Gnanatilake)
47. [Stevenson, 1981, p.92-120]
48. [Delacour, 1984, p.17-18]
49. [Stevenson, 1981, p.366-367]
50. Delacour maakt het niet alleen bij dit verhaal bont. Als men het geval van Shanti Devi, zoals beschreven in [Ducasse, 1961, p.245-247] en [Scott Rogo, 1985, p.44] vergelijkt met de beschrijving in [Delacour, 1984, p.59-63], ziet men ook dat correct overschrijven niet Delacours sterkste punt is. Het begint er al mee dat Delacours Shanti Devi op 17 januari 1944 geboren werd, en de echte op 12 oktober 1926.
51. [Chari, 1981]
52. De vader van Mallika vond het hele geval onzin, en liet dat zelfs in de krant zetten. Stevensons tolk behoorde tot het gezin van de bovenburen. Deze details vond Stevenson niet nodig om te vertellen. De vader was volgens hem geen directe getuige van het gedrag van het meisje, en de goede lezer kon best begrijpen wie er bedoeld was met de tolk. Zie ook [Chari, 1967], [Scott Rogo, 1985, p.74], [Matlock, 1986], [Stevenson, 1986].
53. [Chari, 1978], [Chari, 1981]

54. Zie [Stevenson and Chari, 1962].
55. [Chari, 1967]
56. [Gardner, Spring 1989]
57. [Stevenson, 1984, p.7-71]
58. Van de circa 100 verschillende antwoorden van meer dan één woord zijn er ongeveer een kwart correct te noemen, waaronder bijvoorbeeld: *Mein Vater, Der Papst, Sehr klein, Nicht mehr*. Stevenson geeft maar zes grammaticaal correcte antwoorden weer van meer dan twee woorden met een onderwerp en een werkwoord: *Ich heisse Gretchen, Ich kenne ihn nicht, Ich bin krank, Ich bin nicht dieselbe, Wo ist mein Freund?, Ich lebe in Eberswalde*.
59. [Thomason, 1984] en [Thomason, 1987]
60. Arthur H. Westing in *BioScience* vol. 31 (1981), p.523-524, geciteerd door [Edwards, Spring 1987].
61. Dit type argument komt ook buiten het reïncarnatiedebat voor. De algemene vorm is als volgt: 'Hier zijn individuen die iets kunnen wat een gewone blanke westerse volwassene niet kan. Dit is normaal gesproken onmogelijk. Dus is de enige verklaring een bovennatuurlijke.' Het wordt gebruikt om te bewijzen dat de Egyptenaren en andere volken door astronauten zijn onderwezen, of de Amerikaanse piramidenbouwers door de Egyptenaren, enzovoorts.
62. Veel details over de werking van de hersenen zijn te vinden in [Hersenspingsels, 1989].
63. Zie [Edwards, Spring 1987].
64. [Ducasse, 1961, hoofdstuk 7 en 12]
65. [Draaisma, 1988, p.154-157]
66. Zie ook [Hersenspingsels, 1989].
67. [Blackmore, 1988a], [Blackmore, 1988b], zie ook [Hersenspingsels, 1989].
68. Aldus schijnt Kenneth Ring te melden, in: Denver cardiologist discusses findings after 17 years of near-death research, *Anabiosis*, vol. 1 (1979), (1) p.1-2.
69. M. Rawlings, *Beyond Death's Door*. Bantam, New York, 1978. Geciteerd in [Scott Rogo, 1986, p.75].

70. Zie eerder in noot 68 genoemde artikel uit *Anabiosis*.
71. [Wim Kramer in: Kranenborg, Verbrugh e.a., p.110-113]
72. Nummer 38 van 20 september 1986, titel 'Hoe kijkers met film over reïncarnatie werden bedot', p.8-10.

Selectie uit de geraadpleegde literatuur

- Alcock, J.E., Psychology and Near-Death Experiences, *Skeptical Inquirer*, vol. 3-3, (Spring 1979), p.25-41.
- Baker, Robert A., Aliens Among Us: Hypnotic Regression Revisited. *Skeptical Inquirer*, vol. 12-2 (Winter 1987-88), p.147-162.
- Barker, D.R., Correspondence. *The Journal of Parapsychology*, 43 (1979), p.268-269.
- Susan Blackmore, Visions of the dying brain, *New Scientist*, 5 May 1988a, p.36-46.
- Susan Blackmore, Out of the Body. In: *Not Necessarily the New Age. Critical Essays*. Robert Basil (ed.), Prometheus Books, Buffalo, New York, 1988b, p. 165-184.
- Brandon, S.G.F., *The Judgement of the Dead; the Idea of Life After Death in the Major Religions*. Charles Scribner's Sons, New York, 1967.
- Chada, N.K. and I. Stevenson, Two correlates of violent death in cases of the reincarnation type. *Journal of the Society for Psychical Research*, vol. 55 (1988), p.71-78.
- Chari, C.T.K., Reincarnation: New light on an old doctrine. An essay review. *International Journal of Parapsychology*, vol. 9 (1967), p.217-222.
- Chari, C.T.K., Reincarnation research: Method and interpretation. In: *The Signet Handbook of Parapsychology*, Martin Ebon (Ed.). The New American Library, New York, 1978, p.313-324.
- Chari, C.T.K., A new look at reincarnation. *The Christian Parapsychologist*, vol. 4 (1981), p.221-229.
- Chari, C.T.K., Review of Ian Stevenson's Cases of the Reincarnation Type, volume IV: Twelve cases in Thailand and Burma. *Journal of the Society for Psychical Research*, vol. 53, (1986), p.325-331.
- Cook, Emily W., S. Pasricha, G. Samararatne, U Wing Maung, I. Stevenson, A review and analysis of 'unsolved' cases of the reincarnation type. I.

Introduction and illustrative case reports. *Journal of the American Society for Psychical Research*, vol. 77 (1983a), p.45-62.

Cook, Emily W., S. Pasricha, G. Samararatne, U Wing Maung, I. Stevenson, A review and analysis of 'unsolved' cases of the reincarnation type. I. Comparison of features of solved and unsolved cases. *Journal of the American Society for Psychical Research*, vol. 77 (1983b), p.115-136.

Correspondence, *Free Inquiry*, vol. 7-4 (Fall 1987).

Hans ten Dam, *Een ring van licht. Reïncarnatie* (2 delen). Bressotheek, Amsterdam, 1983.

Delacour, J.B., *Toch reïncarnatie. Verslagen en veronderstellingen over de wedergeboorte*. 4e druk. Ankh-Hermes, Deventer, 1984. (eerste druk 1975).

Draaisma, D., *Beginjaren van de psychologie. De geest in getal*. Swets & Zeitlinger, Amsterdam, 1988.

Ducasse, C.J., *A critical examination of the Belief in a Life after Death*. Thomas, Springfield Ill., 1961.

Edwards, P., *The Case against Reincarnation*, Part 1-4, *Free Inquiry*, vol. 6-4, 7-1, 7-2, 7-3 (Fall 1986 - Summer 1987).

Edwards, P., *The Case against Karma and Reincarnation*. In: *Not Necessarily the New Age. Critical Essays*. Robert Basil (ed.), Prometheus Books, Buffalo, New York, 1988, p.87-129. [is Part 1 en 2 van bovenstaande].

Gardner, M., *Is dat nog wel wetenschap?* (Vert. van *Fads and Fallacies in the Name of Science*, Dover, New York 1957), Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 1967.

Gardner, M., *Glossolalia*. *Free Inquiry*, vol. 9 (2), (Spring 1989), p.46-48.

Haraldsson, E., *Representative National Surveys of Psychic Phenomena: Iceland, Great Britain, Sweden, USA and Gallup's Multinational Survey*. *Journal of the Society for Psychical Research*, vol. 53, (1985), p.145-158.

Harris, M. *Investigating the unexplained*. Prometheus Books, Buffalo, New York, 1986a.

Harris, M., *Are Past-Life Regressions Evidence of Reincarnation?* *Free Inquiry*, vol. 6-4 (Fall 1986b).

Harris, M., *Past life regression: the grand illusion*. In: Not Necessarily the New Age. Critical Essays. Robert Basil (ed.), Prometheus Books, Buffalo, New York, 1988, p. 130-144.

Head, Joseph and S.L. Cranston. *Reincarnation. An East-West Anthology. Including quotations from the world's religions and from over 400 western thinkers*. The Theosophical Publishing House. Wheaton, Ill., U.S.A./ Madras, India/ London, England, 1981. (first edition published by the Julian Press, 1961.)

Head, Joseph, S.L. Cranston (ed.), *Reincarnation: The Phoenix Fire Mystery. An East-West Dialogue on Death and rebirth from the Worlds of Religion, Science, Psychology, Philosophy, Art, and Literature and from Great Thinkers of the Past and Present*. Julian Press/Crown Publishers, New York, 1977.

Hersenspinsels: waarneming en werkelijkheid. Lezingen gehouden tijdens het eerste congres van de stichting SKEPSIS op 5 november 1988, SKEPSIS, s.l., 1989.

Hilgard, E.R., Hypnosis Gives Rise to Fantasy and Is Not a Truth Serum. *Skeptical Inquirer*, vol. 5-3 (Spring 1981), p.25.

Kampman, Reima, Hypnotically induced multiple personality: an experimental study. *The International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, vol. 24 (1976), p. 215-227.

Kovoor, A., *Gods, Demons & Spirits*. Jaico Publishing House, Bombay, 1980.

Kranenborg, R., H.S. Verbrugh e.a., *Reïncarnatie, een veelzijdig perspectief?* Kok Agora, Kampen, 1988.

McCarthy, Rosaleen A., E.K. Warrington, Evidence for modality-specific meaning systems in the brain. *Nature*, vol. 334 (1988), p.428-430.

Matlock, J.G., Review of D. Scott Rogo's *The Search for Yesterday: A critical Examination of the Evidence for Reincarnation*. *Journal of the Society for Psychical Research*, vol. 53, (1986), p. 229-232.

Multiple Personality. Mirrors of a New Model of Mind?, *Investigations*, Vol. 1 No. 3/4, 1985 (Publicatie van het Institute of Noetic Sciences).

Nicol, J. Fraser, Review of Stevenson's Cases of the Reincarnation Type. Volume I: Ten cases in India. *Parapsychology Review*, vol. 7 (1976) (5),

p.12-15.

Nicol, J. Fraser, Correspondence. *Parapsychology Review*, vol. 8 (1977a) (3), p.18-19.

Nicol, J. Fraser, Correspondence. *Parapsychology Review*, vol.8 (1977b) (5), p.21-22.

NSS, *Marktonderzoek geheimzinnige krachten 1985*.

Nuland, Sherwin B., *Doctors. The Biography of Medicine*. Knopf, New York 1988.

Ornstein, Robert and David Sobel, *The Healing Brain. Breakthrough discoveries about how the brain keeps us healthy*. Simon & Schuster, New York, 1988.

Pasricha, S. en I. Stevenson, A partly independent replication of investigations of cases suggestive of reincarnation. *European Journal of Parapsychology*, vol. 3 (1), (Nov. 1979), p.51-65.

Pasricha, S.K. en D.R. Barker, A case of the reincarnation type in India. The case of Rakesh Gaur. *European Journal of Parapsychology*, vol. 3 (4), May 1981, p.381-408.

Pasricha, S., Correspondence. *The Journal of Parapsychology*, vol. 43 (1979), p. 267-268.

Psychic Voyages, Time-Life Books, Amsterdam, 1988.

Psychic Powers, Time-Life Books, Amsterdam, 1988.

Religie in de mensheid, deel 1C: Boeddhisme, Vereniging Ons Middelbaar Onderwijs, Tilburg, 1988.

Reveen, P.J., Fantasizing under hypnosis: some experimental evidence. *Skeptical Inquirer*, vol. 12-2 (Winter 1987/88).

Scott Rogo, D., *Life after Death. The case for survival of bodily death*. The Aquarian Press, Wellingborough, 1986.

Scott Rogo, D., *The Search for Yesterday. A critical examination of the evidence for reincarnation*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1985.

Scott Rogo, D., C.T.C. Chari, M.M. Fuller, I. Stevenson, J.G. Matlock, Correspondence [Letters and Replies]. *Journal of the Society for Psychological Research*, vol. 53, (1986), p.468-478.

- Spanos, N., Past-Life Hypnotic Suggestion: A critical review. *Skeptical Inquirer*, vol. 12-2 (Winter 1987/88).
- Stevenson, I. Characteristics of cases of the reincarnation type in Turkey and their comparison with cases in two other cultures. *Journal of Comparative Sociology*, vol. 11 (1970), p.1-17.
- Stevenson, I., *Cases of the reincarnation type. Vol I. Ten cases in India*. University Press of Virginia, Charlottesville, 1975.
- Stevenson, I., *Cases of the reincarnation type. Vol II. Ten cases in Sri Lanka*. University Press of Virginia, Charlottesville, 1977a.
- Stevenson, I., Reply to Fraser Nicol. *Parapsychology Review*, vol. 8 (1977b) (5), p.19.
- Stevenson, I., Correspondence. *Parapsychology Review*, vol. 8 (1977c)(5), p.21.
- Stevenson, I., Reincarnation: Field studies and theoretical issues. In: *Handbook of Parapsychology*, Wolman, B.B. (Ed.). Van Nostrand Reinhold, New York, 1977d, p.631-663.
- Stevenson, I., American Children who claim to remember previous lives. *Journal of Nervous and Mental Disease*, vol. 164 (1977e), p.305-326.
- Stevenson, I., *Cases of the reincarnation type. Vol III. Twelve cases in Lebanon and Turkey*. University Press of Virginia, Charlottesville, 1980.
- Stevenson, I., *Reïncarnatie. Twintig gevallen van vermoedelijke wedergeboorte*. (Vert. van Twenty Cases suggestive of Reincarnation, 2e editie, ca. 1973). Teleboek, Amsterdam, 1981.
- Stevenson, I., *Cases of the reincarnation type. Vol IV. Twelve cases in Thailand and Burma*. University Press of Virginia, Charlottesville, 1983a.
- Stevenson, I. American children who claim to remember previous lives. *Journal of Nervous and Mental Disease*, vol. 171 (1983) p.742-748.

Stevenson, I., *Unlearned Language, New Studies in Xenoglossy*. University Press of Virginia, Charlottesville, 1984.

Stevenson, Comments by Ian, *Journal of the Society for Psychical Research*, vol. 53, (1986), p. 232-239.

Stevenson, I., S. Pasricha and G. Samararatne, Deception and Self-Deception in Cases of the Reincarnation Type: Seven Illustrative Cases in Asia. *The Journal of the American Society for Psychical Research*, vol. 82 (1988), p.1-31.

Stevenson, I and C.T.K. Chari, Criteria of reincarnation research. An exchange of letters. *International Journal of Parapsychology*, vol. 4 (1962) (4), p.90-98.

Thomason, S.G., Do you remember your previous life's language in your present incarnation? *American Speech*, 59 (1984), p. 340-350.

Thomason, S.G., Past Tongues Remembered? *Skeptical Inquirer*, vol. 10-4 (Summer 1987).

Torrey, E. Fuller, *The Mind Game. Witchdoctors and Psychiatrists*. Emerson Hall Publishers, New York, 1972.

Venn, J., Hypnosis and reincarnation. *Skeptical Inquirer*, vol. 12-4 (Summer 1988).

Vroon, Pieter, *Allemaal psychisch*. Ambo, Baarn, 1988.

Walker, B., *Masks of the Soul. The facts behind reincarnation*. The Aquarian Press, Wellingborough, Northamptonshire, 1986.

Wilson, Ian, *Mind out of Time*. Gollancz, London, 1981.

Blanco pagina

CD-ROM MET 83 *SKEPTERS* 23 jaargangen, 1988 – 2010

Deze CD-ROM bevat alle jaargangen van het tijdschrift *Skepter* tot en met nummer 23/1 – in totaal 83 afleveringen, bijna 4000 pagina's, 3 miljoen woorden en talloze afbeeldingen. De *Skepters* kunnen worden bekeken met de Adobe Reader en zien er dan net zo uit als de papieren versie.

Alle *Skepters* zijn voorzien van bladwijzers. De hele verzameling kan bovendien gemakkelijk automatisch worden doorzocht met behulp van een volledige index, mits u een pc met Windows gebruikt. Artikelen kunnen desgewenst worden geprint.

U kunt de CD-ROM het snelste bestellen via het [formulier](#) op onze website. Hij kost € 17,50, die u desgewenst ook kunt overmaken op ING-rekening 568808 van de Stichting Skepsis te Zwolle, onder vermelding van "CD". Vlaamse lezers kunnen het bedrag overmaken op onze Belgische girorekening, nummer 000-1507165-76.

KORTING: Bent u in het bezit van de eerdere cd-rom met 20 jaargangen (1988-2007)? Dan betaalt u slechts €9 euro voor de nieuwste versie. Zet in dit geval de boodschap "met korting" onderaan het bestelformulier.

